

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра соціології

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи

на тему

**«Українська молодь в умовах війни: проблеми та перспективи
самореалізації»**

Виконала: студентка 4 курсу групи
СПМ-44 першого (бакалаврського) рівня
освіти спеціальності 054 Соціологія
Педченко А. О.

Керівник: Сокурянська Л. Г., доктор
соціологічних наук, професор,
в.о. завідувачки кафедри соціології
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Рецензент: Бутіліна О. В., кандидат
соціологічних наук, доцент закладу
вищої освіти кафедри соціології
управління та соціальної роботи
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ	9
1.1. Молодь як об'єкт соціологічного дослідження.....	9
1.2 Самореалізація як цінність сучасної молоді	16
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. МОЛОДЬ УКРАЇНИ ПРО ПЛАНИ НА МАЙБУТНЄ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ	32
2.1. Українська молодь покоління незалежності: ціннісні орієнтації та повсякденні практики	32
2.2. Сприйняття молодими людьми ситуації воєнного стану в Україні ..	40
2.3. Самореалізація в ієрархії цінностей української молоді в умовах війни	45
2.4. Волонтерська діяльність та участь української молоді в роботі громадських організацій.....	50
Висновки до розділу 2.....	55
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Сучасне українське суспільство знаходиться у складній геополітичній ситуації. Російсько-українська війна створює низку викликів як для суспільства в цілому, так і для його молоді. Війна не обмежується лише бойовими діями на передовій, вона суттєво впливає на різні аспекти життя кожного українця, на всі сфери життєдіяльності суспільства, включаючи економіку, політику, право, соціокультурну сферу тощо.

Війна спричиняє негативний вплив на психологічний стан та соціальне самопочуття української молоді. Багато молодих людей ледь не постійно знаходяться у стані психологічного стресу, відчують страх та тривогу, перш за все пов'язані з небезпекою для їхнього власного життя та життя своїх рідних, а також з невизначеністю своєї майбутньої долі. Це може призводити і вже призводить до таких серйозних психологічних проблем, як депресія, тривожність, нервові напруження, посттравматичний стресовий розлад тощо. Навіть якщо молоді люди не беруть безпосередньої участі у бойових діях, вони все одно відчують вплив війни через медіа, соціальні мережі та інші джерела інформації.

Поміж інших можна відзначити економічні проблеми молоді, які часто виникають у зв'язку з відсутністю робочих місць та можливостей для отримання якісної освіти та професійного зростання, а отже, суттєво ускладнює її освітню та професійну самореалізацію.

Проте, не дивлячись на виклики війни, українська молодь проявляє надзвичайну витривалість та відповідальність у цих умовах. Волонтерські та громадські ініціативи, які активно підтримуються значною частиною молоді, є свідченням її бажання допомагати тим, хто цього потребує. На нашу думку, саме волонтерська діяльність молоді створює нові можливості для її самореалізації, свідчить про зростання рівня її громадянської активності.

Проблемна ситуація, що зумовлює актуальність нашої кваліфікаційної роботи, полягає (з онтологічної точки зору) у протиріччі між прагненням української молоді до самореалізації у різних сферах свого життя, з одного боку, та існуючими та перспективними можливостями реалізації цього прагнення в умовах сучасного та повоєнного стану українського суспільства, з іншого. Гносеологічний бік проблемної ситуації полягає у протиріччі між нашим знанням того, що тільки за умов реалізації прагнення української молоді до самореалізації на Батьківщині вона може стати повноцінним суб'єктом процесів відбудови нашої країни, та незнанням того, що необхідно зробити сьогодні та в найближчому майбутньому для задоволення потреби молоді у самореалізації безпосередньо в Україні. Вирішення цієї проблеми буде, в тому числі, сприяти поверненню на Батьківщину тієї частини української молоді, яка наразі знаходиться за кордоном.

Маємо зазначити, що позначена нами проблема потребує серйозного наукового, зокрема соціологічного, аналізу з урахуванням різних аспектів її актуалізації та перспектив вирішення. На наш погляд, соціологічні дослідження цієї проблеми можуть допомогти виявити структурні та інституційні фактори, які впливають на можливості самореалізації молоді в умовах війни. Так, наприклад, дослідження рівня доступу до освіти, працевлаштування та можливостей для громадської участі можуть виявити конкретні проблемні сфери, на які потрібно звернути увагу.

Крім того, аналіз можливостей самореалізації молоді в умовах війни також варто проводити з огляду на соціальні ресурси та можливості, які можуть сприяти її розвитку. Наприклад, дослідження ролі сім'ї, освітніх установ, громадських організацій та інших соціальних інститутів у підтримці та розвитку молоді може виявити можливості для створення сприятливого середовища для самореалізації цієї соціально-демографічної групи.

Таким чином, соціологічний підхід до дослідження проблем та можливостей самореалізації молоді в умовах війни допоможе глибше

зрозуміти соціальні механізми, які впливають на її життя та розвиток як одного із найважливіших соціальних суб'єктів.

Отже, дослідження проблем та перспектив самореалізації української молоді в екстремальній ситуації російсько-української війни є надзвичайно актуальним для розуміння її становища та розробки ефективних стратегій підтримки та розвитку, в тому числі спрямованих на її самореалізацію.

Об'єктом цієї кваліфікаційної роботи є сучасна українська молодь.

Предметом - проблеми та можливості самореалізації молоді у різних сферах свого життя в умовах війни.

Мета роботи полягає у виявленні ключових проблем, які впливають на можливості та обмеження самореалізації української молоді в умовах війни, задля розробки стратегій подолання/мінімізації цих проблем.

Досягнення мети кваліфікаційної роботи передбачає реалізацію таких **завдань**:

- визначити можливу теоретико-методологічну базу соціологічного дослідження обраної нами проблеми;
- проаналізувати ціннісний дискурс соціології, зокрема місце та роль у ньому такої постматеріалістичної цінності, як самореалізація;
- здійснити порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій української молоді до і після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну;
- визначити вплив сприйняття українською молоддю поточної ситуації в Україні на можливості її самореалізації у різних сферах свого життя;
- з'ясувати місце і роль волонтерської діяльності молодих українців у їхній громадянській самореалізації;
- сформулювати пропозиції щодо поліпшення державної молодіжної політики, спрямованої на забезпечення умов для самореалізації молоді у всіх сферах її життєдіяльності.

Теоретичною базою дослідження є концепції та теорії соціології молоді, представлені в напрацюваннях таких представників світової та вітчизняної соціологічної думки, як Е. Еріксон, З. Фрейд, Ш. Ференці, Е. Фромм, К. Юнг, А. Адлер, С.Холл, К.Гроос, Ш. Бюлер, Е. Шпрангер, Ф. Тенбрук, К. Маннгейм, М. Мід, Ю. Халасинський, П. Длугош, М. Зелінська, В. Бакіров, О. Балакірева, Т. Бондар, Н. Паніна, М. Підлісний, Є. Сірий, Л. Сокурянська, Ю. Тарабукін, С. Щудло, О. Яременко та ін. (див. напр.: [1-13]).

Ціннісний дискурс вітчизняної соціології представлений роботами таких науковців, як В. Бакіров, Н. Костенко, А. Ручка, Л. Сокурянська та ін. (див. напр.: [14-22]). Особливе місце в теоретичній базі нашого дипломного дослідження посідає концепція відомого американського соціолога Рональда Інглхарта про перехід від матеріалістичних до постматеріалістичних (постмодерністських) цінностей, серед яких однією з найважливіших є цінність самореалізації (див. напр.: [23-24]).

Емпіричною базою дослідження є результати емпіричних студій провідних соціологічних центрів України, в межах яких, у тому числі, розглядаються різноманітні питання життєдіяльності сучасної української молоді, зокрема можливості її самореалізації в умовах війни, а саме:

- «Вплив війни на молодь в Україні». Дослідження було здійснене аналітичним центром Cedos і дослідницькою агенцією Info Sapiens. Перший етап дослідження, проведений за допомоги кількісних методів, тривав з жовтня 2022 по січень 2023 року, включав опитування молоді на території, контрольованій Україною, та за кордоном. Вибірка молоді на території України склала 2064 респонденти віком 14-34 років. Також було опитано 405 молодих людей віком 14-34 роки, які виїхали за кордон через повномасштабне вторгнення РФ. Якісний компонент дослідження включав проведення фокус-групових дискусій (ФГД) (всього було проведено 12 ФГД) та індивідуальних глибинних інтерв'ю (ГІ) (всього 6 таких інтерв'ю) [25];
- дослідження «Ставлення молоді до власного бізнесу в Україні та ЄС», здійснене в Україні Соціологічною групою «Рейтинг» 10-20 жовтня 2022

- року серед молоді 15-30 років, обсяг вибірки – 2000 респондентів; у країнах ЄС було опитано 25992 респондента віком від 15 до 30 років [26];
- дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року», проведене Соціологічною групою «Рейтинг». Опитування охоплювало населення України віком від 18 років і старше. Дослідження було проведено за допомоги кількісних та якісних методів. Вибіркова сукупність кількісного етапу дослідження, проведеного 6-7 лютого 2023 року, складала 1000 респондентів, вибірка була випадкова та репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Протягом 10-13 лютого 2023 року було опитано ще 600 респондентів. Якісне дослідження представлене трьома фокус-груповими дискусіями, проведеними в онлайн-форматі з респондентами з 23 міст і містечок України протягом 4-5 лютого 2023 року. Кількість респондентів склала 26 осіб [27].

В якості додаткових джерел емпіричної інформації нами були використані результати таких досліджень:

- дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», здійснене в рамках «Міжнародного екзит-полу 2014». В межах цього дослідження в Україні було опитано 25000 респондентів [28];
- дослідження «Моніторинг соціальних настроїв українців», здійснене Соціологічною групою «Рейтинг» 8 – 12 червня 2019 року. В межах дослідження було опитано 2000 респондентів [29].

Крім того в роботі використовуються дані деяких соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), Центру Разумкова, Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка та ін.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів (6 підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Робота містить 7 таблиць, 8 рисунків. Список використаних джерел містить __ найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Молодь як об'єкт соціологічного дослідження

У соціології та інших соціогуманітарних науках поняття «молодь» визначається не тільки віковими рамками, а й через різні аспекти соціального життя та ролі молоді в суспільстві.

Вікові межі, що визначають молодь, можуть варіюватися залежно від культурних, історичних та соціальних чинників. Так, згідно з законодавством України, молоддю є особи у віці від 14 до 35 років. Проте поняття «молодь» не обмежується лише віковими рамками. У соціологічному контексті молодь розглядається як соціальна група зі специфічними характеристиками, цінностями та інтересами. Що стосується поняття «молодість», то воно розглядається як період життя життєвого циклу індивідів, коли вони активно формують свою ідентичність, отримують освіту, визначають професійні перспективи, створюють сім'ю, визначаються з культурними та політичними преференціями. Молодь також вивчається як соціокультурна спільнота з власними кодами, звичаями та способами вираження, які відрізняють її від інших вікових груп [30].

У працях засновників соціології О. Конта та Г. Спенсера ми не знаходимо звернення до аналізу такої демографічної групи, як молодь. Так, у роботі Г. Спенсера «Основи соціології» є розділ «Положення дітей», але не виділяє молодь як окрему вікову групу, а лише визначає особливості переходу від дитинства до дорослості [6].

Вперше про молодь як про соціальну групу почали говорити на початку XX століття. Переважного розвитку набуває підхід до молоді, який

теоретично ґрунтується на її трактуванні як носія психофізичних якостей [6]. У тогочасних концепціях розглядається не молодь, а молодість як віковий період. Однією з перших наукових робіт, присвячених вивченню молоді, є праця Стенлі Холла, яка була опублікована в 1904 році під назвою «Юність». Ця робота містить певні елементи соціологічного та психологічного аналізу молоді як окремих напрямків науки. В своїй роботі С. Холл не лише розкриває психологічні особливості молоді, але й наводить її соціологічні, антропологічні, освітні та інші характеристики цієї соціально-демографічної групи.

У подальших молодіжних дослідженнях велика увага приділяється молоді як специфічній категорії суспільства. Так, в 1912 році Карл Гроос опублікував свою роботу «До психології молоді в перехідному віці», в якій представив повну біологічну теорію перехідного віку.

Активним вивченням проблем психології юнацького віку займалась австрійська дослідниця Шарлотта Бюлер, яка побудувала свою концепцію пубертата, тобто періоду дозрівання індивіда, що була представлена в її книзі «Душевне життя молодих». У своїй концепції Ш. Бюлер розкрила основні психологічні, психічні та біологічні особливості молодого віку.

Не менш активного розвитку теоріям молоді надав психоаналіз. У роботах З. Фрейда наводиться психоаналітичне підґрунтя конфлікту «батьків та дітей», який він пояснював у своїй теорії Едипова комплексу протиріччям між сексуальними потребами молодої людини та соціальним порядком. Великий внесок у наукове вивчення молоді зробили такі відомі послідовники З. Фрейда, як Ш. Ференці, Е. Джонсон, Е. Фромм, А. Фройд, К. Юнг, А. Адлер та ін. [6].

В сучасних наукових роботах з соціології молоді активна увага звертається на загальнометодологічне трактування культурної взаємодії поколінь, яку запропонувала М. Мід у роботі «Культура та наступність». Авторка виділила в ній три типи культури [31]:

- постфігуративна культура, яка орієнтується на досвід дорослих;

- кофігуративна культура, що включає досвід і знання як старшого, так і молодшого покоління;
- префігуративна культура, яка орієнтована на майбутнє та передбачає не стільки дотримання традицій і життєвого досвіду старших поколінь, скільки знання, ціннісні орієнтації та життєві преференції молодших вікових когорт.

У рамках структурного підходу до аналізу молоді дослідники звертають увагу на різноманітні аспекти, що становлять структуру та характеризують цю соціальну групу. Так, у роботах українського науковця М.М. Підлісного досліджуються такі соціально-демографічні характеристики молоді як вік, стать, етнічний склад, рівень освіти, сімейний статус, місце проживання. Демографічні дані надзвичайно важливі для наукового аналізу молоді, оскільки дозволяють визначити чисельність молоді у суспільстві, її розподіл за різними параметрами та динаміку змін у цих показниках з часом [32].

В умовах демографічної кризи, яку переживає українське суспільство в останні десятиліття і яка, як передбачається, може поглибитися в умовах повоєнної України, оскільки багато українців, яких війна змусила виїхати за кордон, можуть не повернутися на Батьківщину, важливого значення набуває також вивчення соціально-економічного статусу молоді, а саме таких питань, як молодіжна зайнятість, дохід, доступ до освіти та інші соціально-економічні характеристики. Аналіз соціально-економічного статусу дозволяє визначити економічну самодостатність молоді, рівень безробіття серед молодого покоління, доступність освіти та можливості для професійного розвитку. Такий аналіз може також виявити соціальні нерівності та виклики, з якими стикаються молоді люди, які належать до різних соціальних груп.

Структурний підхід до аналізу молоді дозволяє також глибше зрозуміти її соціальний портрет та визначити ключові аспекти, що впливають на її життєвий шлях та можливості самореалізації в сучасному суспільстві. На нашу думку, в умовах сучасного українського суспільства особлива увага має приділятися вивченню факторів, які впливають на соціальну мобільність

молоді як всередині нашої країни (внутрішня міграція), так і за її межами (зовнішня міграція).

Соціологи, розглядаючи молодь не лише як вікову категорію, але й як соціальну групу зі своїми унікальними характеристиками та ролями в суспільстві, акцентують увагу на взаємодію молоді з іншими віковими групами, яка може бути досить різноманітною і включати у себе як співпрацю, так і конфлікти. Наприклад, соціологічне дослідження може виявити, як молодь співпрацює з різними поколіннями в рамках сімей, робочих колективів чи громадських організацій, а також які конфлікти можуть виникнути в межах міжпоколінної взаємодії на основі різниці у цінностях, інтересах та поглядах [33].

Дослідження взаємодії молоді з іншими соціальними групами також може включати аналіз місця та ролі молоді в різних сферах життєдіяльності суспільства. Це може охоплювати питання про участь молоді в політичному житті, економічній діяльності, освітньому процесі, культурному житті та інших сферах. Наприклад, дослідження може виявити, як молодь впливає на прийняття рішень у суспільстві через свою активність у громадських рухах, політичних організаціях чи нових медіаплатформах.

Таким чином, соціологічний аналіз взаємовідносин молоді з іншими соціальними групами та місця молоді в суспільстві допоможе розкрити різноманітні аспекти соціального життя молоді та її вплив на суспільний розвиток.

Крім питань, позначених вище, сучасні закордонні та вітчизняні соціологи приділяють велику увагу аналізу чинників формування та розвитку такої особистісної характеристики, як соціальна суб'єктність. Надбання такої характеристики, з нашої точки зору, має особливу значущість для української молоді, яка має виступати активним суб'єктом відбудови повоєнної України, її культурного ландшафту.

У цьому контексті зазначимо, що в межах соціокультурного аналізу молоді значне місце посідає аналіз різноманітних молодіжних субкультур,

модних тенденцій, музичних уподобань тощо. Це пов'язано із тим, що перелічені феномени не лише відображають достатньо широкий соціокультурний контекст, а й слугують для молоді людини простором актуалізації своєї ідентичності, утвердження власної автономії та самореалізації [34].

Молодіжні субкультури, наприклад, пропонують молодим людям платформи для формування більш визначених соціальних ідентичностей і мереж солідарності, часто заснованих на спільних інтересах, цінностях або маргінальному досвіді [35]. В українському контексті ці субкультури можуть набувати різноманітних форм, починаючи від активістських рухів, що виступають за мир і соціальну справедливість, і закінчуючи альтернативними молодіжними сценами, що мають також контркультурні прояви.

Мода є ще одним значним маркером, за допомогою якого молодь виражає свою культурну ідентичність і протистойть домінуючим нормам. Під час війни мода може стати політизованою, коли молоді люди використовують одяг і стиль як форми протесту, солідарності чи збереження культури. Це може проявлятися у прийнятті національних символів, традиційному одязі або переосмисленні військового одягу як свідчення опору чи стійкості [36].

Музичні та культурні тенденції також відіграють ключову роль у формуванні культури молоді під час війни. У андерграундних музичних сцен до основної поп-культури молоді українці запозичують різноманітні форми художнього вираження, щоб виразити свій досвід, прагнення та невдоволення. Музика, зокрема, має величезну силу як інструмент для соціальних коментарів, колективної скорботи та мобілізації, сприяючи почуттю причетності та свободи волі серед молодіжних спільнот.

Соціокультурне середовище відіграє ключову роль у процесі формування ідентичності молодих українців на тлі війни. Культурні норми, цінності, традиції та історичні наративи взаємодіють із соціальними

структурами, інституціями, щоб сформувати відчуття особистістю своєї приналежності до тієї чи іншої соціальної групи.

Спираючись на такі соціологічні теорії, як символічний інтеракціонізм, теорія ідентичності та соціальний конструкціонізм, ми можемо зрозуміти формування ідентичності як динамічний і багатогранний процес, вбудований у соціальні та культурні контексти. Як зазначає український соціолог М. Головатий, символічний інтеракціонізм підкреслює роль символічних значень і соціальних взаємодій у формуванні самооцінки індивідів [37]. Застосовуючи ці ідеї до аналізу життєдіяльності української молоді під час війни, можна стверджувати, що її повсякденні взаємодії, медіарепрезентації та колективні спогади сприяють побудові наративів ідентичності під впливом домінуючих культурних символів і дискурсів, що виражають патріотизм, стійкість і національну ідентичність

Застосовуючи теорію ідентичності до дослідження молоді, соціологи та представники інших соціогуманітарних наук виходять із того, що індивіди прагнуть підтримувати свою самосвідомість, узгоджуючи свої Я-концепції зі сприйнятими соціальними ролями, очікуваннями та членством у групі. Під час війни українська молодь опиняється у складній ситуації щодо визначення своєї ідентичності, борючись із суперечливим тиском суспільства, культурними очікуваннями та особистими прагненнями. Як стверджує К. Ю. Богомаз, соціокультурне середовище, яке характеризується загостреним національним питанням, травмою та соціальними потрясіннями, створює як виклики, так і можливості для молодих людей утверджувати свою ідентичність [38], а також, на нашу думку, можливості для самореалізації.

З точки зору соціального конструкціонізму, ідентичність має мінливу та умовну природу. З огляду на це, в контексті дослідження даного феномену особливу увагу треба приділяти тому, як соціальні взаємодії, мова та культурні пріоритети формують розуміння індивідами себе та інших. У відповідь на виклики війни, українська молодь будує свою ідентичність завдяки зустрічам з ветеранами АТО/ООС та учасниками бойових дій на

фронтах російсько-української війни, їхнім розповідям про те, що там відбувається, завдяки знанню історії українського народу, пам'яті старших поколінь про його боротьбу за свободу та незалежність, завдяки культурним пам'яткам (літературним, мистецьким тощо). На нашу думку, все сприяє постійному відтворенню не тільки індивідуальних, але й колективних ідентичностей.

Вивчаючи вплив соціокультурного середовища на формування ідентичності та самоідентифікацію сучасної української молоді, соціологи можуть пролити світло на складну взаємодію між окремими агентами, культурними силами та соціальними структурами у формуванні траєкторій її ідентичності в умовах такої екстремальної ситуації, як російсько-українська війна. На наш погляд, така соціологічна теорія, як соціальний конструкціонізм [39], збагачує наше розуміння досвіду різних груп сучасної української молоді, стратегій її виживання, стійкості та її прагнення до перемоги в тяжких умовах російсько-української війни.

Як свідчать результати соціологічних досліджень, незважаючи на всі труднощі сьогодення, українська молодь демонструє неабияку стійкість, знаходячись у лавах Збройних сил України, беручи активну участь у громадській, зокрема волонтерській, діяльності, визначаючи майбутнє своєї нації. У соціологічному контексті це можна вивчати, застосовуючи теоретичний арсенал такої галузі соціологічного знання, як політична соціологія, а також концепції соціальних рухів молодіжних організацій.

Ще однією сферою самореалізації молоді є політика. Політична участь української молоді в останні 35 років охоплює широке коло подій, починаючи з Революції на граніті (1990 р.), Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції гідності (2014 р.) і закінчуючи її участю у виборчих процесах і неформальною активністю. Незважаючи на виклики, пов'язані з російсько-українською війною, молоді українці і сьогодні беруть участь у різних формах політичної активності. Це, в тому числі, свідчить про прагнення

молоді нашої країни допомогти їй у боротьбі за свободу і незалежність з російськими загарбниками.

На думку сучасних українських дослідників, громадські організації відіграють вирішальну роль як платформи для залучення молоді та колективних дій. Ці організації надають молодим людям можливість вирішувати свої проблеми, мобілізувати ресурси та впливати завдяки цьому на зміни у своїх громадах. У контексті російсько-української війни молодіжні організації зосереджуються на гуманітарній допомозі, допомагають Збройним силам України, тим самим виступаючи своєрідними каталізаторами національної єдності та стійкості [40].

Активність української молоді приймає різні форми, включаючи протести, мітинги, онлайн-кампанії, творчі заходи тощо. Ці заходи служать для молоді можливістю висловити свою незгоду з тими чи іншими діями органів державної та місцевої влади, вимагати від них підзвітності тощо. На наш погляд, участь української молоді в діяльності громадських організацій, у тому числі під час війни, надає їй можливість певною мірою задовольняти своє прагнення до самореалізації, зокрема у сфері громадської активності.

1.2 Самореалізація як цінність сучасної молоді

Як зазначалось у вступі до нашої роботи, концепція самореалізації Р. Інглхарта є важливим елементом теоретичної бази цього дипломного дослідження. Ця концепція є складовою частиною теорії Р. Інглхарта про перехід від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей у глобальній перспективі. Теорія Р. Інглхарта стверджує, що, коли суспільства стають більш заможними та безпечними, люди починають віддавати пріоритет таким цінностям, як самовираження, самореалізація, автономія та особистий розвиток, політична участь, якість життя, а не традиційним матеріалістичним проблемам, таким як економічна та фізична безпека. Застосовуючи цю теорію до обраної нами проблеми, ми можемо отримати

цінну інформацію про те, як суспільні зміни сприяли зростанню самореалізації як важливої цінності для сучасної української молоді [23, 24].

Теорія Рональда Інглхарта є безперечним внеском у соціологічне розуміння ціннісної динаміки, що відбувається як у глобальних, так і у локальних контекстах. Її автор пропонує гіпотезу про те, що в міру того, як суспільства проходять процеси економічного розвитку, індустріалізації та демократизації, відбувається трансформація переважаючих матеріалістичних цінностей, тобто орієнтацій на матеріальне благополуччя, економічне зростання, боротьбу зі зростанням цін, забезпечення порядку в державі, боротьбу зі злочинністю тощо, а саме перехід до постматеріалістичних цінностей, до яких Р. Інглхарт відносить свободу слова, самореалізацію, участь в управлінні соціальними процесами, гуманізацію міжособистісних відносин, приналежність до групи тощо, які поступово починають керувати поведінкою індивідів [23, 24].

25]. Ця гіпотеза була перевірена та знайшла підтвердження, завдяки емпіричним дослідженням, які американський дослідник почав проводити ще у 70-х роках минулого століття спочатку у найбільш економічно розвинутих країнах світу, а пізніше і в деяких пострадянських країнах, зокрема в Україні. Ці дослідження охопили 70% населення світу.

На думку Р. Інглхарта, суспільства, що характеризуються низьким рівнем економічного розвитку, схильні надавати пріоритет матеріалістичним проблемам, таким як економічна безпека, фізичне виживання та задоволення основних потреб. У таких контекстах індивіди можуть надавати перевагу матеріальним благам і накопиченню багатства як показнику успіху та добробуту. Однак, якщо суспільство розвивається в економічному та технологічному плані, стверджує Р. Інглхарт, відбувається перехід до постматеріалістичних цінностей, тобто до переважання орієнтацій на самореалізацію, самовираження, якість життя, екологічну стійкість тощо.

Цей перехід є не просто лінійною прогресією, а, скоріше, складною взаємодією соціально-економічних, культурних і поколінських факторів. У

міру того, як суспільства стають більш заможними та безпечними, люди починають шукати задоволення, окрім матеріальних благ, приділяючи більшу увагу особистому зростанню, автономії та прагненню до значущого досвіду. Зростання постматеріалістичних цінностей відображає широкий культурний зсув у бік індивідуалізму, самоактуалізації та визнання різноманітних ідентичностей і способів життя [41].

Як вважають О. Т. Смука та М. Р. Козубовський, для сучасної молоді, яка опиняється в епіцентрі соціальних змін і культурних інновацій, вплив постматеріалістичних цінностей є особливо значущим. Зростаючи в епоху, що характеризується швидким технологічним прогресом, глобалізацією та соціально-політичними потрясіннями, молоді люди наражаються на безліч можливостей і викликів, які формують їхні цінності та прагнення [42].

У контексті російсько-української війни, як це не парадоксально, актуальність постматеріалістичних цінностей не знижується, у всякому разі у молодіжному середовищі. Парадоксальність ситуації, що підтверджується даними досліджень, результати яких ми проаналізуємо у 2-ому розділі нашої роботи, полягає у її певному протиріччі теорії Р. Інглхарта, а саме її положенню про те, що в умовах економічних криз та інших соціальних потрясінь (як от у випадку сучасної України війна) постматеріалістичні цінності поступаються матеріалістичним, тобто цінностям фізичної безпеки та економічної стабільності, що є абсолютно природнім. Як зазначає Є. Сірий, першочерговими ці цінності є сьогодні в регіонах, які постраждали від російсько-української війни. Але навіть у цих регіонах також спостерігається підвищене усвідомлення таких суспільних проблем, як права людини, соціальна справедливість і екологічна стійкість. При цьому перш за все це властиво молоді, яка сьогодні реалізує свої постматеріалістичні цінності завдяки громадянській активності, зокрема участі у волонтерській діяльності [40].

Крім того, досвід війни актуалізує більш глибоке розуміння таких нематеріальних цінностей життя, як сімейні та дружні стосунки, творча

діяльність, самореалізація та особистісне зростання. Перед обличчям труднощів воєнного часу молоді люди переосмислюють уявлення про життєвий успіх і щастя з точки зору солідарності та прагнення до колективного благополуччя.

Таким чином, ціннісна динаміка, яка притаманна українському суспільству в умовах воєнного стану, з одного боку, дещо суперечить положенню теорії американського соціолога Рональда Інглхарта про повернення до матеріалістичних цінностей у певних екстремальних ситуаціях (економічна криза, війна, стихійні лиха тощо), з іншого боку, підтверджує її тезу про постматеріалізацію ціннісної свідомості перш за все молодіжних когорт. На нашу думку, саме певний пріоритет постматеріалістичних цінностей великою мірою зумовлює мотивацію участі молодих українців у подоланні тих надзвичайно складних викликів, які постали перед сучасним українським суспільством.

Отже, незважаючи на ситуацію в сучасному українському суспільстві, самореалізації є наріжним каменем у системі цінностей його молоді, визначаючи її фундаментальне прагнення до особистісного зростання, самореалізації та автентичності. Підкреслимо, що, з огляду на дані соціологічних досліджень, для сучасної української молоді самореалізація — це не просто швидкоплинне бажання, а керівний принцип, який визначає її вибір життєвої траєкторії та повсякденні практики. Ті експоненційні, тобто надзвичайно швидкі та непередбачувані зміни, які відбуваються сьогодні у світі, в тому числі у технологічній сфері життєдіяльності сучасних суспільств, безумовно, впливають на молодь, актуалізуючи її прагнення до мінімізації невизначеності власного майбутнього та майбутнього своєї країни, пошуки можливостей самореалізації, особистісного розвитку, збереження ідентичності у суспільстві, що постійно змінюється [43].

Продовжимо свій аналіз концепту самореалізації. Як підкреслювалось у вступі до нашої роботи, в українській соціології до нього звертались такі

науковці, як В. Бакіров, А. Ручка, Л. Сокурянська, та ін. (див., напр.: [14, 17, 18-21]).

Велику увагу процесам постматеріалізації ціннісної свідомості української молоді, зокрема студентської, приділяє у своїх численних роботах Л. Сокурянська (див., напр.: [20, 21]). Найважливішими факторами, що визначають процеси модернізації й постмодернізації (постматеріалізації) молодіжної свідомості, вона вважає достатньо високу матеріальну забезпеченість, високоурбанізований спосіб життя та освітній капітал батьківської родини [18, с. 316-337]. Застосувавши методи інтелектуального аналізу даних до аналізу результатів соціологічних досліджень, здійснених за її керівництва серед студентів України та деяких інших пострадянських країн, зокрема метод кластерного аналізу, харківська дослідниця виокремила групи студентів за критерієм переважання в їхній ціннісній свідомості традиціоналістських цінностей, тобто цінностей традиційного суспільства, модерністських цінностей, тобто цінностей модерного суспільства, та постмодерністських (постматеріалістичних) цінностей, тобто цінностей постмодерного суспільства. Це такі групи, як «нові традиціоналісти», «модерністи-комуналісти», «модерністи –індивідуалісти», «постмодерністи-ідеалісти» та «постмодерністи-прагматики». Протягом першого десятиліття XXI сторіччя спостерігалось кількісне переважання модерністського ціннісного дискурсу (сукупний відсоток українських «студентів-модерністів» становив 56%), а «студентів-постмодерністів» в цілому по двох виокремлених групах було 22% (як і «студентів-традиціоналістів») (див. напр.: [18, с. 320-333]), результати подальших досліджень засвідчували поступове, правда, незначне збільшення кількості «студентів-постмодерністів», що перш за все виявлялося у орієнтаціях на таку цінність, як самореалізація.

У контексті нашого дипломного дослідження, аналізуючи концепції самореалізації, ми звернули увагу на те, що одним із головних понять цих концепцій є поняття особистісного зростання. Дослідники, які звертаються

до аналізу цього поняття та відповідного йому феномену, підкреслюють, що молодь надає пріоритет постійному розвитку та вдосконаленню в різних сферах свого життя, включаючи його інтелектуальний, емоційний і духовний аспекти. Це прагнення до зростання часто передбачає саморефлексію, набуття досвіду та спробу вийти за межі уявних та реальних обмежень самореалізації.

Ще одним ключовим виміром самореалізації є здатність реалізації цієї цінності, що відображає бажання молодих людей жити насиченим життям, від якого вони мали б задоволення. Замість того, щоб підкорятися зовнішнім стандартам чи суспільним нормам, молодь шукає можливості самореалізації у діяльності, стосунках та заняттях, які її інтересам, потребам та цінностям. Прагнення молоді до самореалізації може проявлятися в різних формах, наприклад, у творчості, участі в громадській діяльності, розвитку сімейних та дружніх зв'язків [44].

В основі самореалізації лежить також автентичність, тобто прагнення людині бути вірною собі та жити відповідно до своїх цінностей, переконань та ідентичності. У світі, переповненому соціальними медіа, споживацькою культурою та тиском однолітків, молоді люди прагнуть культивувати автентичність, акцентуючи свою унікальність, висловлюючи свої справжні думки та емоції та заперечуючи очікування суспільства, які суперечать їхній внутрішній сутності.

В межах соціологічного аналізу самореалізації велика увага приділяється таким поняттям та відповідним їм феноменам, як індивідуалізм, автономія та формування ідентичності. Індивідуалізм як культурна цінність передбачає автономію та свободу волі індивідів визначати свій власний шлях і переслідувати власні інтереси. Автономія, у свою чергу, виявляється у здатності індивідів робити незалежний вибір і здійснювати самовизначення у проєктуванні свого життя. Формування ідентичності передбачає осмислення та побудову власного відчуття приналежності до тієї чи іншої групи в контексті соціальних, культурних та історичних впливів.

Таким чином, прагнення сучасної молоді до самореалізації є вираженням її внутрішнього потягу до особистісного зростання, усвідомленої ідентичності та автентичності. Досліджуючи соціологічні виміри індивідуалізму, автономії та формування ідентичності, ми можемо отримати більш глибоке розуміння суперечливості досвіду та прагнень молоді в сучасному світі. Завдяки прагненню до самореалізації молоді люди не лише конструюють власні долі, а й роблять свій внесок у культурний, соціальний та політичний розвиток суспільства в цілому.

Зазначимо, що розширення прав і можливостей молоді та свобода волі є критично важливими компонентами самореалізації, що дозволяє молодим людям орієнтуватися в суспільних викликах, включаючи такий, як російсько-українська війна. У соціологічній трактовці свобода волі означає здатність індивідів діяти самостійно, робити вибір і впливати на власне життя та навколишній світ. Розширення повноважень, з іншого боку, включає процеси, за допомогою яких люди отримують ресурси та навички, необхідні для того, щоб ефективно використовувати свою свободу волі [45].

Самореалізація відіграє вирішальну роль у розширенні можливостей молоді відстоювати свободу волі та формувати свою долю, незважаючи на існуючі труднощі та обмеження. Культивуючи почуття мети, ідентичності та незалежності, молоді люди розвивають стійкість і рішучість долати перешкоди та досягати своїх цілей, всупереч труднощам, з якими вони стикаються. У контексті російсько-української війни самореалізація служить для української молоді стає важливим чинником актуалізації надії, що дозволяє молоді знайти сенс і свободу волі в умовах невизначеності майбутнього.

Важливо підкреслити, що соціологічні теорії свободи дають можливість отримати цінну інформацію про механізми, за допомогою яких молоді люди мобілізують ресурси, мережі та активність для досягнення своїх цілей і прагнень. Завдяки спостереженню та наслідуванню люди набувають навички та переконання, необхідні для самостійного волевиявлення та

досягнення бажаних результатів. У контексті розширення прав і можливостей молоді важливо, щоб молоді люди мали перед собою позитивні зразки для наслідування, сприятливе середовище та можливості для самореалізації [46].

Аналізуючи феномени стійкості, дослідники пропонують такий підхід до її аналізу. Стійкість означає здатність людей відновлюватися після невдач, пристосовуватися до мінливих обставин і не відступати перед лицем труднощів. Особливого значення стійкість набуває під час війни. Серед факторів, що зумовлюють її формування та усталеність у цих умовах, необхідно перш за все назвати такі, як міцні стосунки з рідними, близькими та друзями, постійна підтримка з їхнього боку, розробка позитивних стратегій подолання існуючих обмежень та бар'єрів для самореалізації молоді, що сприятимуть розширенню її можливостей досягнення успіху у цьому процесі.

У контексті теоретичного осмислення проблематики самореалізації молоді можуть бути використані концептуальні положення теорії соціальних змін щодо мобілізації ресурсів, необхідних для таких змін, та ролі соціальних рухів у соціальній трансформації. Вони дозволять визначити роль молодіжної активності та колективних дій у здійсненні соціальних змін. Згідно з цими положеннями, соціальні рухи розвиваються завдяки мобілізації таких соціальних ресурсів, ресурсів, як матеріальні, організаційні та символічні, спрямовані на досягнення певних цілей. У контексті розширення прав і можливостей самореалізації молоді необхідно вивчати, які саме ресурси має мобілізувати молодь, щоб досягти своїх цілей. Як вважають деякі науковці, в сучасних умовах такими ресурсами можуть стати соціальні мережі, медіа-платформи, правозахисні організації, діяльність яких має бути спрямована на подолання/мінімізацію обмежень можливостей самореалізації молоді, в тому числі завдяки розробки такої державної молодіжної політики, яка б була націлена на реалізацію зазначеної мети [47]. Саме соціальні рухи актуалізують роль колективних дій у протистоянні тим чи іншим рішенням

органів державної влади та місцевого самоврядування, у відстоюванні прав тих чи інших соціальних груп, зокрема молоді. У контексті війни молодіжна активність, у тому числі участь молоді в соціальних рухах, перш за все має бути спрямована на допомогу тим групам населення, які матеріально, фізично та психологічно постраждали в результаті дій ворога. Саме для цього молодіжні соціальні рухи мають мобілізувати існуючі ресурси як всередині своєї країни, так і за кордоном, налагоджуючи зв'язки молодіжними організаціями Європи та світу в цілому.

Отже, розширення прав і можливостей молоді та свобода волевиявлення є важливими компонентами її самореалізації у всіх сферах своєї життєдіяльності, дозволяє молодим людям конструювати своє життя, спрямовуючи його на досягнення поставленої мети, задовольняючи свої потреби, реалізуючи свої інтереси та цінності навіть у складних умовах тих чи інших екстремальних ситуацій, включаючи війну. Спираючись на соціологічні теорії, ми можемо отримати більш глибоке розуміння чинників та механізмів, за допомогою яких молоді люди, мобілізуючи соціальні та індивідуальні ресурси для досягнення своїх цілей і прагнень, сприяючи позитивним соціальним перетворенням [48].

Говорячи про культурні прояви самореалізації, зазначимо, що вони є динамічним відображенням цінностей, ідентичності та прагнень сучасної молоді, охоплюючи такі культурні форми, як мистецтво, в тому числі музика, література, а також цифрові медіа. Ці культурні форми представляють собою платформу для самореалізації молодих людей, а саме для демонстрації їхніх творчих можливостей, артикуляції своїх культурних потреб, реалізації ціннісних орієнтацій.

Завдяки мистецтву у безлічі його форм молодь знаходить широкі можливості для самовираження та творчого пошуку. Візуальне мистецтво, включаючи живопис, скульптуру та фотографію, дозволяє молоді передати свої емоції, перспективи та життєвий досвід у чуттєвих формах. За допомогою мистецтва молоді люди можуть виражати свої новаторські ідеї,

кидати виклик суспільним нормам, сприяти формуванню та розвитку порозуміння між різними аудиторіями. Крім того, художні галереї, виставки та вуличне мистецтво служать спільними просторами, де молодь може спілкуватися, співпрацювати та демонструвати свої мистецькі таланти, сприяючи становленню відчуття приналежності до тієї чи іншої групи та колективної ідентичності [49].

Музика як жанр мистецтва, що здійснює найсильніший вплив на емоції людини, відіграє центральну роль у молодіжній культурі, слугуючи засобом самовираження та емоційної розрядки особистості, особливо молоді. Чи то завдяки написанню пісень, чи то завдяки їхньому виконанню, чи то завдяки їхньому прослуховуванню, молоді люди залучаються до музики як до засобу артикуляції своїх думок, почуттів та ціннісного світу. Від панк-року до хіп-хоп музичні жанри, які часто асоціюються з молодіжними субкультурами, є простором для молодіжного спротиву, невдоволення певною ситуацією в суспільстві, вираження солідарності з тими чи іншими політичними або громадськими діями, який дозволяє молодим людям зрозуміти, який резонанс у суспільстві викликає їхня творчість, відчутти зв'язок з однодумцями.

Література у її прозаїчному та поетичному жанрах може допомагати молодій людині розібратися у складних питаннях самопізнання, визначення своєї автентичності та ідентичності, розширення своїх можливостей та обмежень самореалізації. Література, яку зазвичай називають молодіжною, висвітлює питання та проблеми, актуальні саме для молоді, включаючи її пошуки своєї ідентичності, погіршення психологічного та соціального здоров'я, що особливо гостро відчувається в сучасному українському суспільстві, можливостей та загроз для самореалізації. Завдяки літературним творам молоді читачі можуть знайти відповіді на численні питання, які ставить перед ними сучасний глобалізований світ, відчутти натхнення та розраду у вирішенні власних проблем завдяки знайомству з досвідом

вигаданих персонажів, а також отримати уявлення про те, що добре, а що погано у їхньому власному житті, у своїх особистісних якостях.

Цифрові медіа, включаючи платформи соціальних мереж, блоги, влоги, онлайн-форуми тощо, суттєво змінили можливості самовираження та самореалізації сучасної молоді. Онлайн-простори надають молодим людям безпрецедентні можливості ділитися своїми історіями, спілкуватися з представниками різних молодіжних спільнот поза залежності від реального (фізичного) місця їхнього перебування. Від вірусних хештегів до співпраці у цифровому мистецтві, цифрові медіа-платформи сприяють творчому самовираженню молоді, її активізму та участі у колективних молодіжних діях (акціях протесту, громадських рухах та організаціях тощо), долаючи географічні кордони та культурні бар'єри [49].

Молодіжні субкультури, творчі рухи та онлайн-спільноти служать живими екосистемами, де самореалізація перетинається з колективною ідентичністю та соціальними змінами. Беручи участь у цих культурних просторах, молоді люди не лише виражають свою індивідуальність, але й роблять свій внесок у формування культурних норм, цінностей та наративів. Культурна продукція, чи то у формі стінописів вуличного мистецтва, протестних гімнів чи поетичних онлайн-слемів, відображає різноманітність, динамізм і стійкість молодіжної культури, водночас слугуючи каталізатором суспільної трансформації та розширення можливостей.

Можна сказати, що культурне вираження самореалізації надає молодим людям багаті та багатогранні можливості для дослідження, формулювання та відзначення своєї ідентичності та прагнень. Від мистецтва до музики та цифрових медіа, ці культурні форми відображають різноманіття та складність досвіду молоді, водночас слугуючи каталізаторами особистого зростання, колективних дій та соціальних змін. Долучаючись до культурного виробництва, молоді люди не тільки стверджують свою свободу волі, але й формують контури сучасної молодіжної культури, залишаючи незгладимі сліди в культурному ландшафті для майбутніх поколінь.

Освіта відіграє ключову роль у сприянні самореалізації серед молоді, слугуючи наріжним каменем для особистісного зростання, критичного мислення та розвитку навичок. Як формальна, так і неформальна системи освіти надають молодим людям можливість досліджувати свої інтереси, розвивати свої таланти та розвивати знання та навички, необхідні для успіху в світі, що постійно змінюється.

Формальна освіта, що охоплює початковий, середній і третинний рівні, пропонує структуровані шляхи для академічного та особистого розвитку. У рамках офіційних навчальних закладів молодь вивчає різноманітні предмети, дисципліни та навчальний досвід, що розширює їхні перспективи, стимулює їхню допитливість і розвиває їхні інтелектуальні здібності. Через обговорення в класі, практичні проекти та позакласні заходи студенти розвивають навички критичного мислення, здатності вирішувати проблеми та комунікативні навички, необхідні для орієнтування в складному соціальному та професійному середовищі [50].

Більше того, формальна освіта слугує засобом соціальної мобільності, надаючи можливості знедоленій молоді подолати соціально-економічні бар'єри та досягти висхідної мобільності. Соціологічні погляди на освіту висвітлюють її роль у збереженні або боротьбі з існуючими структурами влади та нерівністю в суспільстві. Хоча рівень освіти часто пов'язаний із вищими доходами та кращими життєвими шансами, невідповідність у доступі до якісної освіти зберігається, особливо серед маргіналізованих громад. Усунення цих невідповідностей потребує системних змін в освітній політиці, механізмах фінансування та рамках навчальних програм, щоб забезпечити рівні можливості для всієї молоді.

Окрім формального навчання, неформальна освіта відіграє додаткову роль у сприянні самореалізації молоді. Неформальні навчальні середовища, такі як громадські центри, молодіжні організації та онлайн-платформи, надають молодим людям простір для самостійного дослідження, співпраці з однолітками та практичного навчання. Завдяки участі у позакласних заходах,

стажуванні та можливостях волонтерства молодь отримує практичні навички, соціальні мережі та знання реального світу, які доповнюють їх формальну освіту та сприяють їхньому цілісному розвитку [30].

Соціологічні погляди на освіту підкреслюють її роль у культивуванні постматеріалістичних цінностей серед молоді, включаючи самовираження, піклування про довкілля та соціальну справедливість. Оскільки суспільства переходять від індустріальної до постіндустріальної економіки, освіта відіграє вирішальну роль у підготовці молодих людей до вимог економіки, заснованої на знаннях, і глобального ландшафту, що швидко змінюється. Заохочуючи творчість, інновації та критичну свідомість, освітні системи можуть надати молоді змогу стати активними учасниками позитивних соціальних змін, сприяючи створенню більш справедливих, сталих та інклюзивних суспільств.

Таким чином, освіта слугує каталізатором самореалізації серед молоді, надаючи їй можливості для особистісного зростання, критичного мислення та розвитку навичок. Освітні системи відіграють важливу роль у формуванні ідентичності, прагнень і здатності молодих людей орієнтуватися в складнощах сучасного суспільства, незалежно від того, чи то формальне навчання, чи неформальний досвід навчання. Розвиваючи постматеріалістичні цінності та надаючи молоді можливість навчатися протягом усього життя та бути активними громадянами, освіта сприяє реалізації індивідуального потенціалу та колективному добробуту суспільства в цілому.

Зміни поколінь у цінностях пропонують цінну інформацію про мінливі пріоритети, прагнення та ідентичність молоді в різних соціально-історичних контекстах. У міру дорослішання наступних поколінь вони стикаються з унікальними суспільними змінами, технологічним прогресом і глобальними тенденціями, які формують їхній світогляд і почуття самореалізації.

Суспільні зміни, такі як зміни в економічних структурах, демографічних моделях і культурних нормах, відіграють значну роль у

формуванні цінностей молоді, її ставлення до самореалізації. Наприклад, перехід від аграрної до індустріальної економіки, за яким слідував розвиток постіндустріальної економіки знань, вплинув на сприйняття молодими людьми роботи, успіху та самореалізації. В аграрних суспільствах виживання та стабільність сім'ї, можливо, були першочерговими, тоді як індустріалізація запровадила поняття індивідуальних досягнень і висхідної мобільності. Постіндустріальні суспільства підкреслюють творчість, інновації та самовираження як рушії успіху, що відображає ширший зсув до постматеріалістичних цінностей [32].

Технологічний прогрес, особливо у сфері комунікацій та інформаційних технологій, глибоко вплинув на цінності та поведінку наступних поколінь. Поява Інтернету, соціальних медіа та цифрових технологій сприяла глобальному зв'язку, розширила доступ до інформації та змінила способи спілкування та самовираження. Для сучасної молоді цифрові платформи пропонують безпрецедентні можливості для самореалізації, від створення онлайн-персон до побудови віртуальних спільнот на основі спільних інтересів та особистості. Однак технологічний прогрес також створює проблеми, такі як цифрове перевантаження, соціальне порівняння та занепокоєння щодо конфіденційності та онлайн-безпеки, які можуть формувати ставлення молодих людей до самореалізації та благополуччя.

Глобальні тенденції, включаючи глобалізацію, урбанізацію та екологічну стійкість, справляють значний вплив на цінності та прагнення поколінь. Оскільки молоді люди ростуть у все більш взаємопов'язаному та взаємозалежному світі, вони стикаються з різними культурами, поглядами та способами життя, які формують їхнє почуття ідентичності та приналежності. Глобальні виклики, такі як зміна клімату, економічна нерівність і соціальна несправедливість, змушують сучасну молодь переоцінювати традиційні уявлення про успіх і самореалізацію в світлі ширших суспільних проблем і благополуччя планети [35].

Наслідки зміни поколінь у цінностях виходять за межі індивідуального ставлення до самореалізації до ширшої соціальної динаміки та культурних змін. Взаємодія між різними поколіннями, такими як бебі-бумери, покоління X, міленіали та покоління Z, породжує діалог між поколіннями, конфлікти та співпрацю навколо спільних цінностей і суспільних цілей. Хоча різноманіття поколінь збагачує соціальний дискурс і сприяє інноваціям, воно також може призвести до розбіжностей і напруженості між поколіннями, особливо навколо питань використання технологій, участі в політичному житті та соціальної активності.

Зміна поколінь у цінностях актуалізує значущість самореалізації серед молоді різних країн. Вивчаючи вплив суспільних змін, технологічного прогресу та глобальних тенденцій на цінності та прагнення поколінь, ми можемо отримати глибше розуміння динаміки соціальної згуртованості, відносин між поколіннями та культурних змін. Розуміння цих змін має важливе значення для політиків, освітян і громадських лідерів, які прагнуть підтримувати цілісний розвиток і добробут сучасної молоді, коли вона орієнтується в складнощах світу, що постійно змінюється.

Висновки до розділу 1

У пошуках теоретичних засад нашого дипломного дослідження ми перш за все звернулись до концепцій та теорій соціології молоді, представлених у напрацюваннях таких представників світової та вітчизняної соціологічної думки, як Е. Еріксон, З. Фройд, Ш. Ференці, Е.Фромм, К. Юнг, А. Адлер, С.Холл, К.Гроос, Ш. Бюлер, Е. Шпрангер, Ф. Тенбрук, К. Маннхейм, М. Мід, Ю. Халасинський, В. Бакіров, О. Балакірева, Т. Бондар, М. Підлісний, Є. Сірий, Л. Сокурняська, С. Щудло, О. Яременко та ін. При цьому ми акцентували увагу на концепціях, у яких молодь розглядалась як суб'єкт суспільного розвитку, досліджувались чинники формування її соціальної суб'єктності, зокрема, на ціннісно-суб'єктний підхід до аналізу

молоді, представлений в теоретичному доробку Л. Сокурянської. Крім цього, у побудові теоретико-методологічної бази нашої роботи ми звертались до напрацювань таких науковців, як В. Бакіров, Н. Костенко, А. Ручка, роботи яких суттєво збагатили ціннісний дискурс вітчизняної соціологічної науки. Особливе місце в теоретичному обґрунтуванні нашого дипломного дослідження посідає концепція американського соціолога Рональда Інглхарта про перехід від матеріалістичних до постматеріалістичних (постмодерністських) цінностей, серед яких однією з найважливіших є цінність самореалізації.

Використання ідей зазначених дослідників дозволило нам дійти висновку, що самореалізація молоді може відбуватися в різних сферах суспільного життя – освітній, професійній, економічній, громадсько-політичній, сімейно-побутовій, художній, в тому числі мистецькій, та ін. При цьому, виходячи з деяких положень концепції Р. Інглхарта, зокрема про те, що в умовах таких екстремальних ситуацій, як економічна криза, постматеріалізація ціннісної свідомості особистості може суттєво знижуватися, ми припустили, що в умовах російсько-української війни, яка, в тому числі, поглибила економічну кризу в нашій країні, орієнтація української молоді на таку постматеріалістичну цінність, як самореалізація, значно знизиться. Щоб перевірити цю гіпотезу, ми звернулись до аналізу емпіричної інформації щодо стану свідомості сучасної української молоді, представлену в численних дослідженнях, здійснених провідними соціологічними установами нашої країни до і після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну.

РОЗДІЛ 2.

МОЛОДЬ УКРАЇНИ ПРО ПЛАНИ НА МАЙБУТНЄ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

2.1. Українська молодь покоління незалежності: ціннісні орієнтації та повсякденні практики

У сучасному українському суспільстві молодь виступає як пожвавлюючий посередник, резерв соціальної динаміки в період кризи, що потребує кардинальних трансформацій основних життєвих сфер, що забезпечують адаптацію до якісно нових соціальних та природніх викликів.

Як зазначають Н. Корпач та Н. Філонова, «швидкі та непередбачувані перетворення, інтеграційні, глобалізаційні, складні соціально-економічні та політичні процеси в сучасному українському суспільстві зумовили загострення низки молодіжних проблем, сутність яких полягає в основних протиріччях між самими молодими людьми, іншими соціальними групами, поколіннями» [33, с.125].

Для розуміння ціннісних орієнтацій української молоді необхідно орієнтуватися в складному взаємовпливі різноманітних соціокультурних, історичних та політичних чинників, які формують її світогляд і повсякденні практики. Дослідження, проведені авторитетними установами, такими як Київський міжнародний інститут соціології та Центр Разумкова, пропонують розуміння переважаючих цінностей української молоді, які, в тому числі, відображають прагнення, виклики та еволюцію ідентичності нації як у національному, так і в глобальному масштабах.

Патріотизм є основоположною цінністю, яка глибоко вкорінена в колективній свідомості української молоді. Сформований багатою історією нації, боротьбою за незалежність і стійкістю проти зовнішнього тиску, патріотизм проявляється як почуття гордості, вірності та відданості суверенітету, територіальній цілісності та культурній спадщині нації.

Українська молодь часто виявляє свій патріотизм через активну участь у національних святах, пам'ятних заходах, волонтерських ініціативах, спрямованих на виховання національної єдності та солідарності. Більше того, патріотизм є об'єднуючою силою, яка долає регіональні відмінності та сприяє спільному почуттю причетності між різними верствами українського суспільства [43].

Прагнення до європейської інтеграції є важливою ціннісною орієнтацією української молоді, що відображає траєкторію нації до тісніших політичних, економічних і культурних зв'язків з Європейським Союзом (ЄС). Спонукувані бажанням отримати більше можливостей, свобод і стандартів життя, пов'язаних із членством у Європі, молоді українці активно підтримують реформи, спрямовані на приведення правових, інституційних та соціально-економічних рамок України у відповідність до європейських норм і стандартів. Європейська інтеграція є маяком надії для української молоді, пропонуючи перспективи для покращеної мобільності, освітніх обмінів і міжкультурних взаємодій, які розширюють їхній кругозір і сприяють почуттю приналежності до ширшої європейської спільноти.

Культурна ідентичність виступає як багатогранна ціннісна орієнтація, яка відображає різноманіття культурної та історичної спадщини України. Українська молодь сприймає свою культурну ідентичність через різні форми вираження, включаючи мову, традиції, мистецтво та кухню, які служать джерелом гордості, стійкості та безперервності серед соціально-політичних трансформацій і зовнішнього тиску. Культурна ідентичність не тільки зміцнює узи солідарності між українською молоддю, але й сприяє міжкультурному розумінню, діалогу та співпраці з іншими націями та етнічними спільнотами як в Україні, так і за її межами [37].

Прагнення до соціальної справедливості постає як фундаментальна ціннісна орієнтація української молоді, керована прагненням до справедливості, рівності та людської гідності. У суспільстві, яке бореться з економічною диспропорцією, корупцією та соціальною відчуженістю, молоді українці виступають за реформи, спрямовані на усунення системної

несправедливості, сприяння рівним можливостям і захист прав і добробуту всіх громадян, особливо вразливих і маргіналізованих груп. Через масову громадянську активність та цифрову грамотність українська молодь відіграє активну роль у забезпеченні підзвітності інституцій, просуванні прогресивної політики та розбудові інклюзивних спільнот, заснованих на принципах соціальної справедливості та солідарності [40].

Ціннісні орієнтації української молоді відображають динамічну взаємодію патріотизму, європейської інтеграції, культурної ідентичності та соціальної справедливості, кожна з яких глибоко формує її світогляд і повсякденні практики. Як агенти змін і майбутнього України, молоді українці долають складні ситуації суспільства, що швидко розвивається, зі стійкістю, оптимізмом і непохитною відданістю цінностям, які визначають їх національну ідентичність і прагнення до кращого, більш інклюзивного майбутнього.

Для повного розуміння ціннісних орієнтацій, політичних настроїв та поведінки української молоді вкрай важливо ознайомитися з даними авторитетних дослідницьких установ, таких як Соціологічна група «Рейтинг», Інститут соціології НАН України та ін.

Так, дані досліджень Соціологічної групи «Рейтинг» свідчать про те, що електоральна активність молоді в Україні має позитивну динаміку: в останніх національних виборах взяли участь приблизно 65% молоді, яка має право голосу. Це є значним зростанням у порівнянні з попередніми виборчими циклами та підкреслює зростаючий інтерес та залучення української молоді до політичного життя країни через демократичні процеси, що сприяє її політичній самореалізації [29].

Опитування, проведені Інститутом соціології НАН України, показують, що на виборчі переваги молоді впливає низка факторів, зокрема економічні перспективи, політика соціального забезпечення та проблеми національної безпеки.

За даними дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», молодіжна громадянська активність зазнала помітного зростання

за останні роки: понад 80% молодих українців повідомили про активну участь принаймні в одній із форм громадської діяльності. Це включає участь у протестах, волонтерських ініціативах та громадських організаційних зусиллях, спрямованих на вирішення соціальних, політичних та екологічних проблем [29].

Дані дослідження Інституту соціології Національної академії наук України свідчать про роль платформ соціальних мереж у сприянні мобілізації молоді, її участі у колективних діях: понад 70% молодих українців використовують онлайн-канали для підтримки ініціатив та обміну інформацією (наводиться за [40]).

Аналіз результатів дослідження того ж інституту показує, що уявлення про демократію та врядування серед української молоді змінюються. Приблизно 75% молодих українців висловлюють невдоволення поточним станом державного управління в Україні, посиляючись на занепокоєння щодо корупції, політичної нестабільності та неефективного державного управління. Крім того, понад 60% молодих українців вважають, що демократичні інституції потребують суттєвих реформ, щоб краще служити інтересам громадян і забезпечити підзвітність і прозорість у процесах прийняття рішень [там само].

Дані опитувань Інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка свідчать про те, що рівень безробіття серед молоді в Україні протягом останніх років залишається стабільно високим і коливається близько 20%. Це відображає труднощі, з якими стикаються молоді українці під час пошуку реальних можливостей працевлаштування та виходу на ринок праці, особливо в умовах економічної невизначеності, в тому числі спричиненою російсько-українською війною. Крім того, дослідження вказують на відмінності в рівнях зайнятості молоді між регіонами та секторами, причому в сільській місцевості та галузях промисловості, таких як сільське господарство та виробництво, спостерігається вищий рівень безробіття серед молоді порівняно з міськими центрами та секторами, орієнтованими на послуги [51].

Опитування, проведені Інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка, показують, що значна частка української молоді висловлює інтерес до підприємництва як шляху до економічної незалежності та професійної реалізації. Понад 40% молодих українців прагнуть розпочати власний бізнес або зайнятися самозайнятістю, посиляючись на такі мотиви, як автономія, креативність і потенціал для фінансового успіху. Крім того, дослідження підкреслюють важливість можливостей кар'єрного зростання та програм розвитку навичок у формуванні прагнень молоді та прийнятті рішень щодо освіти, навчання та вибору роботи [51].

Перехід до дорослого життя ставить перед українською молоддю численні виклики, зокрема доступ до якісної освіти, доступного житла, охорони здоров'я та соціальних послуг. Дані Інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка свідчать, що понад 60% молодих українців сприймають економічну нестабільність і невизначеність як суттєву перешкоду для досягнення своїх життєвих цілей і прагнень, для своєї самореалізації. Крім того, дослідження показують, що молодь з маргіналізованих верств населення, включно з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), стикається з додатковими перешкодами в доступі до можливостей працевлаштування, мереж соціальної підтримки та можливостей для висхідної мобільності.

Зусилля щодо вирішення проблеми безробіття серед молоді та економічної нерівності в Україні часто зосереджені на розширенні доступу до програм професійної підготовки, учнівства та ініціатив з розвитку навичок. Згідно з опитуваннями, проведеними Інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка, понад 70% молодих українців висловлюють інтерес до участі в навчальних програмах, які покращують їхнє працевлаштування та кар'єрні перспективи. Крім того, дослідження підкреслюють роль державно-приватного партнерства, молодіжних ініціатив і міжнародного співробітництва в забезпеченні молоді навичками, ресурсами та мережами, необхідними для досягнення успіху на сучасному конкурентному ринку праці [51].

Щоб зрозуміти, як українська молодь самореалізується в культурно-дозвільній сфері, ми звернулись до результатів досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС). Дані цих досліджень свідчать про різноманітність видів дозвілля, яким надає перевагу українська молодь: понад 80% регулярно бере участь у громадських «тусовках», спорті та відпочинку на природі [52].

Дані досліджень Центру Разумкова свідчать про зростаючий інтерес молодих українців до культурних заходів, мистецьких і музичних фестивалів, відвідуваність яких зросла на 15% за останні роки [53].

Аналіз результатів досліджень Соціологічної групи «Рейтинг» засвідчує значні зрушення у медіаспоживанні української молоді, зокрема пов'язані з розвитком цифрових технологій та онлайн-платформ. Понад 90% молодих українців щоденно користуються соціальними мережами, причому Facebook та Instagram є найпопулярнішими платформами для їхнього спілкування з однолітками, доступу до новин та інформації, а також для вираження особистих інтересів і думок. Крім того, опитування вказують на зниження споживання традиційних медіа, таких як телебачення та друковані газети, серед молоді, що відображає зміну уподобань і поведінки в суспільстві, яке все більше цифровізується [55].

Дослідження, проведене Інститутом соціології НАН України, висвітлює роль моди та особистого стилю як засобів самовираження та формування культурної ідентичності української молоді. Опитування показують, що понад 70% молодих українців розглядають моду як форму творчого самовираження та індивідуальності, причому переваги зміщуються в бік повсякденного та вуличного одягу під впливом світових тенденцій моди та субкультурних рухів. Крім того, дані свідчать про зростаючий інтерес до екологічних та етнічних модних практик серед української молоді, при цьому понад 60% висловлюють занепокоєння щодо екологічних та соціальних наслідків індустрії моди [54].

Дані Інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка підкреслюють важливість соціальної взаємодії та участі громади у

формуванні молодіжної ідентичності та вибору молоддю способу життя. Опитування показують, що понад 80% молодих українців надають перевагу проведенню часу з друзями та сім'єю, участі в громадських заходах та волонтерській діяльності для соціальних цілей. Крім того, дослідження вказує на почуття національної приналежності та солідарності української молоді: понад 70% висловлюють гордість за свою культурну спадщину, національну ідентичність і місцеві громади [51].

У процесі дослідження динаміки ціннісних орієнтацій української молоді ми звернулись до результатів досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС). Вони свідчать про те, що сім'я залишається головною цінністю української молоді: понад 90% опитаних молодих українців висловлюють сильну прихильність до сімейних цінностей і традицій. Крім того, дані свідчать про зрушення в бік більш егалітарних поглядів на шлюб і партнерство серед молодих українців, причому понад 70% підтримують принципи взаємної поваги, спільної відповідальності та емоційної близькості в романтичних стосунках. Крім того, дослідження показують, що все більше сприймаються різноманітні сімейні структури та форми співжиття, що відображає зміну суспільних норм і ставлення до шлюбу та сімейного життя [52].

Аналіз даних досліджень Соціологічної групи «Рейтинг» свідчить про зміну ставлення до гендерних ролей та рівності серед української молоді, про її підтримку гендерної рівності в різних сферах, включаючи освіту, працевлаштування та участь у політичному житті (понад 80% молодих українців виступають за рівні можливості та права для чоловіків і жінок). Дослідження показує зростаюче усвідомлення гендерної дискримінації та насильства, особливо серед маргіналізованих груп, що потребує законодавчих реформ і соціальних ініціатив для вирішення проблеми гендерної нерівності та сприяння розширенню прав і можливостей жінок [55].

Дослідження, проведене Інститутом соціології НАН України, підкреслює важливість освіти як наріжного каменю соціальної мобільності та

особистісного розвитку української молоді. Опитування свідчать про високі прагнення молодих українців до отримання освіти: понад 90% висловлюють наміри здобувати вищу освіту чи програми професійної підготовки. Крім того, дані свідчать про зростаючий акцент на навчанні протягом усього життя та отриманні навичок, які б відповідали викликам технологічного прогресу і мінливим вимогам глобального ринку праці [54].

Дані Центру Разумкова дають змогу зрозуміти релігійні переконання та практики української молоді, висвітлюючи різноманітність релігійної приналежності та духовних переконань молодих українців. Опитування показують, що хоча більшість молоді ідентифікує себе зі східно-православною християнською традицією, існує також значна релігійна різноманітність, де менший відсоток належить до інших християнських конфесій, ісламу, юдаїзму та нерелігійних або атеїстичних орієнтацій. Крім того, дослідження свідчать про зниження дотримання релігійних обрядів та інституційної участі серед української молоді, особливо в містах, під впливом тенденцій секуляризації та зміни ставлення до організованої релігії [53].

Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка досліджує закономірності соціалізації української молоді, зокрема впливу на неї груп однолітків, соціальних медіа та онлайн-спільнот у формуванні ціннісних орієнтацій молоді. Опитування показують, що понад 70% молодих українців вважають однолітків важливим джерелом підтримки, що дружба та спілкування з однолітками відіграють вирішальну роль у формуванні особистості та емоційному благополуччі. Крім того, дослідження свідчать про те, що онлайн-платформи та цифрові технології все більше виступають посередниками в соціальній взаємодії та впливають на сприйняття молоддю себе та інших, створюючи як можливості, так і проблеми для соціальної інтеграції та згуртованості [51].

2.2. Сприйняття молодими людьми ситуації воєнного стану в Україні

Щоб з'ясувати ставлення української молоді до ситуації, що склалася в Україні в умовах російської агресії, ми звернулися до даних дослідження «Вплив війни на молодь в Україні» [25]. Перш за все ми проаналізували дані щодо проблем, які турбують молодь у цій ситуації (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл відповідей на запитання «Які особисті проблеми турбують Вас найбільше сьогодні?» (дані опитувань 2021 та 2022 років) [25].

Які особисті проблеми турбують вас найбільше сьогодні?	2021	2022
Відключення електроенергії, нестабільний інтернет та мобільний (телефонний) зв'язок	–	50%
Здоров'я (своє і близьких)	35%	50%
Відсутність грошей	46%	31%
Фізична безпека (власна або членів сім'ї)	–	27%
Психічне здоров'я (поганий настрій, пригніченість, депресія, тривога, почуття самотності)	11%	22%
Відсутність можливості самореалізації, саморозвитку	26%	19%
Неможливість працевлаштуватися та/або втрата актуальності здобутої професії	12%	19%
Відсутність вільного часу	38%	16%
Доступ до якісних медичних послуг	–	13%
Негативний вплив засобів масової інформації, дискусій у соціальних мережах	20%	13%
Доступ до якісних освітніх послуг	–	11%
Переміщення в інші населені пункти власне через війну	–	11%
Переміщення в інші населені пункти членів сім'ї, близьких через війну	–	11%
Житлові проблеми (відсутність або поганий стан житла)	28%	10%
Неможливість поїхати за кордон через обмеження для призовників (власна або членів сім'ї)	–	10%
Високе фізичне навантаження (тяжкі умови праці на роботі чи по домогосподарству)	21%	9%
Наявність шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю, наркотиків)	12%	7%
Обов'язкова служба в армії (відсутність вільного вибору служити в армії)	8%	7%
Переміщення за кордон членів сім'ї, близьких через війну	-	7%
Складнощі вибору майбутньої професії (профорієнтація)	10%	7%
Втрата житла через війну (руйнування) або окупацію	-	5%

Як бачимо, до основних проблем, які переважали у 2022 році у молоді додалась проблема із мобілізацією, через яку вони не можуть виїхати за кордон, а також відсутність грошей. Більшість респондентів зазначили, що їм не вистачає на харчування або вистачає лише на покриття базових потреб.

Також 34% молодих людей стурбовані фізичною безпекою (цієї опції не було в 2021 р.).

На тлі незадоволених базових потреб (електроенергія, здоров'я, дохід, безпека) порівняно з 2022 роком знизилась стурбованість незадоволення потребами вищого рівня: можливістю самореалізації, відсутністю вільного часу, негативним впливом ЗМІ, гендерною нерівністю тощо.

Крім того, зросла стурбованість неможливістю працевлаштування або втратою актуальності професії з 12% у 2021 р. до 19% у 2022 р.

Питання здоров'я свого і близьких турбують молодих жінок більше, ніж молодих чоловіків (54% і 46%, відповідно), зокрема психічного (26% і 17%, відповідно), доступ до якісних медичних послуг (17% і 10%, відповідно), фізична безпека власна й членів сім'ї (29% і 24%, відповідно). Молодих чоловіків більше турбує неможливість працевлаштуватися (21% проти 17%). Отже, на час опитування жінки були більш стурбовані здоров'ям, а чоловіки — працевлаштуванням (як і в попередніх хвилях опитування). Ймовірно, ця різниця пояснюється гендерними стереотипами щодо того, що чоловік повинен заробляти, а жінка — дбати про родину та/або дітей. У молодих жінок частіше є діти, аніж у молодих чоловіків, вочевидь тому, що чоловіки пізніше укладають шлюб. Так, серед опитаних 56% чоловіків і 41% жінок неодружені, мають дітей — 34% і 47%, відповідно.

Відповіді молоді з різних регіонів щодо актуальних проблем їхнього життя мають відмінності. Зокрема серед опитуваних, які до повномасштабного вторгнення проживали у східному або північному регіонах, найбільше тих, хто відчуває психологічні стреси, та тих, хто потребує з психологічної підтримки. Це можна пояснити проживанням в

районах, через які наступали російські війська, або які були під тимчасовим військовим контролем РФ, чи близько від зони бойових дій.

Натомість при досить високій потребі отримати безкоштовну психологічну допомогу (81%) за нею звернулися б лише 28% опитаних молодих людей (див. рис. 2.1).



Рис. 2.1. Розподіл відповідей на питання: «Як Вам здається, чи потрібна вам психологічна допомога?» та «Якби Ви могли отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку, то чи звернулися б за цим?» [25].

Зазначимо, що відповіді на ці питання молоді з різних регіонів мають відмінності. Так, серед опитуваних, які до повномасштабного вторгнення проживали у східному або північному регіонах, найбільше тих, хто звернувся б за безкоштовною та анонімною психологічною підтримкою. Це можна пояснити проживанням респондентів в районах, які наближені до зони бойових дій (див. рис. 2.2).

Аналізуючи вплив повномасштабного вторгнення на психологічне здоров'я, ми з'ясували, що деякі молоді люди вважали, що війна не вплинула на їхнє психологічне здоров'я, пояснюючи це, зокрема проживанням у відносно безпечних населених пунктах, віддалених від зони бойових дій. Водночас вони зазначали, що постійно або часто відчують стрес, тривожність, страх або, навпаки, перестали відчувати емоції. З цього можна

зробити висновок, що молоді люди або звикли до впливу стресу і почали вважати його нормою життя, або їм соромно визнавати погіршення психологічного здоров'я, і вони, відповідно, не вважають за потрібне звертатися за підтримкою, або не усвідомлюють цієї потреби.

2022 рік

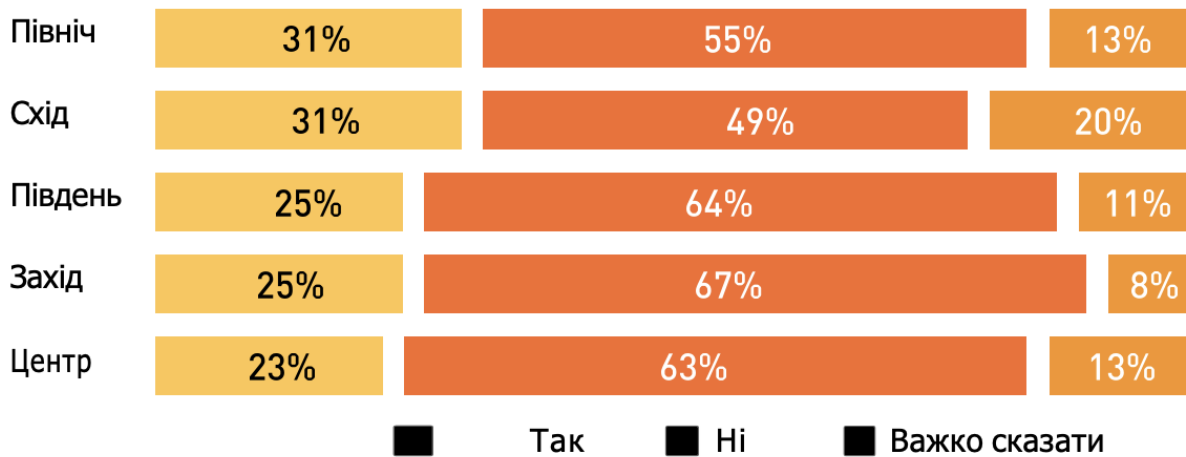


Рис. 2.2. Розподіл відповідей на питання: «Якби ви могли отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку, то чи звернулися б за цим?» (за регіонами проживання) [25].

У межах цього дослідження також було проведено опитування молодих людей, що виїхали і перебувають за кордоном через повномасштабне вторгнення росії в Україну. Як виявилось, здоров'я однаково турбує як молодь, яка проживає за кордоном, так і тих молодих українців, які залишилися в Україні. Водночас молодь, яка виїхала за кордон, значно частіше зазначає проблеми психічного здоров'я, відсутність можливості самореалізації, брак спілкування з друзями, грошей, а також неможливості працевлаштуватися або втрати актуальності їхньої професії, які, ймовірно, виникли внаслідок виїзду за кордон.

Отже, при меншій вираженості матеріальних проблем (з електроенергією, безпекою, грошима) порівняно з молоддю в Україні для

молоді за кордоном на перший план виходять нематеріальні потреби психічного здоров'я, самореалізації та спілкування (див. рис. 2.3).



Рис. 2.3. Розподіл відповідей на питання: «Які особисті проблеми турбують вас найбільше сьогодні?» (опитування молоді, яка виїхала за кордон) [25].

Незважаючи на війну і величезну кількість ВПО, частка молодих людей, які не бажають виїжджати зі свого населеного пункту, зросла з 48% у 2021 році до 66% в 2022 році. Це може пояснюватись посиленням патріотичних настроїв української молоді та її соціальної згуртованості (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?» (дані опитування 2021 та 2022 років) [25].

Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?	2021	2022
Так, хотіли б	39%	25%
Ні	48%	66%
Важко відповісти	14%	9%

2.3. Самореалізація в ієрархії цінностей української молоді в умовах війни

Перш ніж звернутися до аналізу емпіричних даних, що стосуються обраної нами проблеми, зазначимо, що особистісна самореалізація пов'язана передусім з пошуком свого власного Я, пізнанням своїх можливостей, здібностей, талантів та реалізацією і втіленням їх у життя. Процес особистісної самореалізації, особливо у ранньому молодіжному віці, ускладнюється специфічними новоутвореннями, які виникають у цей період, а саме: труднощами у встановленні контакту з іншими, бажанням бути самостійними у прийнятті рішень, різними видами протесту, пасивним способом життя, прагненням до самовизначення тощо.

В умовах війни процес особистісної самореалізації стає ще складнішим. Важливим елементом цього процесу є адаптація до нових умов і здатність до розв'язання складних життєвих завдань. Необхідно мати адекватну самооцінку, щоб здійснювати свідомий вибір життєвої позиції і бути активним у вирішенні тих чи інших проблем, зокрема пов'язаних з війною.

З огляду на мету нашої роботи, ми зацентрували свою увагу на виявленні можливостей та обмежень самореалізації молоді в умовах війни. Звернувшись до результатів дослідження «Вплив війни на молодь в Україні»,

ми перш за все проаналізували місце самореалізації як постматеріалістичної цінності в ієрархії цінностей сучасної української молоді.

Як свідчать дані, представлені на рисунку 2.4, досить високе місце в ієрархії цінностей сучасної української молоді посідають такі постматеріалістичні цінності, як свобода і незалежність у своїх рішеннях та вчинках (4-те рангове місце), а також можливість реалізувати свій талант і здібності, тобто цінність самореалізації (5-те рангове місце). Якщо взяти до уваги ту обставину, що такі цінності, як сім'я та здоров'я, завжди посідають перші позиції серед інших цінностей будь-яких соціальних груп (вікових, статевих тощо), то ці цінності (сім'я та здоров'я) можна, так би мовити, «винести за дужки». Тоді зазначені постматеріалістичні цінності увійдуть у трійку найбільш значущих для української молоді цінностей. У цьому контексті можна припустити, що зростання рівня значущості у 2022 році у порівнянні з 2021 роком дещо суперечить положенню теорії Р. Інглхарта про зниження рівня постматеріалізації ціннісної свідомості особистості в умовах економічної кризи чи інших екстремальних ситуацій (для українського суспільства такою ситуацією є війна). Можливо, у випадку війни «спрацьовує» принцип «ціннісної значущості того, чого не вистачає».



Рис. 2.4. Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті? [25].

Зазначимо, що для молоді, яка перебуває за кордоном (якщо винести за дужки цінності сімейного щастя та здоров'я), найважливішими стають такі постматеріалістичні цінності, як свобода (її обрали 60% опитаних) та користь, принесена своїй країні, яку обрали 57% респондентів. Молодь за кордоном загалом рідше зазначала матеріалістичні цінності (багатство, кар'єра), можливо, через більш високий рівень задоволення своїх матеріальних потреб за кордоном (див. табл. 2.3).

Варто зазначити різницю у ставленні до кар'єрного розвитку представників різних прошарків молодіжного віку. Так, для молоді 14–19 років важливіше, ніж для людей 30–34 років, зробити кар'єру (64% проти 44%, відповідно) та стати кваліфікованими фахівцями (53% проти 42%), що абсолютно природно.

Таблиця 2.3.

Розподіл відповідей на запитання «Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?» в опитуваннях 2021 та 2022 років [25].

Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?	2021	2022	2022
	Молодь в Україні		Молодь за кордоном
Сімейного щастя	63%	71%	69%
Здоров'я	53%	62%	60%
Зробити кар'єру	47%	56%	51%
Бути вільним і незалежним у своїх рішеннях та вчинках	28%	52%	60%
Багатства	32%	41%	32%
Мати можливість реалізувати свій талант і здібності	31%	49%	49%
Стати кваліфікованим спеціалістом(-кою)	14%	42%	34%
Спокою та можливості ні в що не втручатися	12%	—	—
Принести користь своїй країні	6%	37%	57%
Влади	6%	4%	3%
Слави	3%	4%	4%

Як бачимо, під час війни підвищилась значущість для української молоді майже всіх цінностей, представлених у таблиці 6, крім влади.

Аналізуючи ціннісні преференції сучасної української молоді, ми також звернулись до питання щодо найбільш привабливих для неї, цінних та перспективних у плані життєвого успіху сфер зайнятості. Як виявилось, найпопулярнішими сферами для молоді є бізнес і підприємництво та ІТ (як і в 2021 році). На третьому місці серед професій, які забезпечують успіх, а отже, сприяють самореалізації, опинилась професія військового (див. рис. 2.5).

Якщо порівнювати результати опитувань 2021 та 2022 років, то слід зазначити зміни у ставленні до професії військового. На відміну від інших запропонованих у переліку професій, думка про неї молодих людей значно покращилась: 23% вважають, що ця професія дозволяє досягти успіху в житті, у 2021 році так вважали 11% опитаних.



Рис. 2.5. Розподіл відповідей на питання: «Відмітьте, будь ласка, три професії, які є найбільш привабливими для Вас» [25].

Також у 2022 році більше молодих людей вважали привабливою для себе сферу торгівлі: 16% проти 11% у 2021 році. Зменшилась популярність зайнятості у банківській сфері, сфері дизайну, юриспруденції та освіти (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл відповідей на запитання «Які професії дозволяють сьогодні досягнути успіху в житті?» [25].

Відмітьте, будь ласка, три професії, які є найбільш привабливі для вас. А тепер скажіть, на вашу думку, які три професії дозволяють сьогодні досягнути успіху в житті?	Приваблива для вас		Дозволяє досягнути успіху в житті	
	2021	2022	2021	2022
Бізнесмен(-ка), підприємець(-иця)	49%	34%	53%	46%
Спеціаліст(-ка) програмного забезпечення і комп'ютерної техніки	32%	30%	46%	42%
Військовий(-а)	13%	16%	11%	23%
Державний(-а) службовець(-иця)	17%	15%	16%	16%
Юрист(-ка)	17%	13%	27%	16%
Менеджер(-ка), фахівець(-чиня) комерційної організації	23%	20%	15%	14%
Банківський(-а) працівник(-ця)	20%	12%	25%	13%
Працівник(-ця) торгівлі	11%	16%	9%	10%
Бухгалтер(-ка), економіст(-ка)	17%	10%	12%	8%
Дизайнер(-ка)	20%	13%	14%	8%
Інженер(-ка)	12%	10%	9%	7%
Фермер(-ка), фахівець(-чиня) у галузі сільського господарства	10%	7%	13%	7%
Працівник(-ця) творчої професії (актор(-ка), артист(-ка), художник(-ця) і т.п.)	15%	11%	10%	6%
Кухар(-ка)	11%	8%	6%	4%
Вчитель(-ка), викладач(-ка)	14%	9%	7%	3%

Отже, здійснений нами аналіз емпіричних даних не підтвердив наше припущення, що в умовах війни рівень орієнтації української молоді на таку постматеріалістичну цінність, як самореалізація, буде знижуватися. Як виявилось, рівень орієнтації молоді на цю цінність не тільки не знизився, а й суттєво підвищився. Що ж стосується самореалізації у професійній сфері, то для сучасної української молоді дещо більш привабливою стає професія військовослужбовця, яка, на думку опитаних, дозволяє досягти життєвого успіху, тобто самореалізуватися.

2.4. Волонтерська діяльність та участь української молоді в роботі громадських організацій

Як зазначалось вище, самореалізація молоді може відбуватися у різних сферах її життя, в тому числі у громадсько-політичній сфері. У попередніх розділах ми писали про такий чинник та водночас показник політичної самореалізації української молоді, як зростаючий рівень її електоральної активності. У цьому підрозділі ми будемо акцентувати увагу на самореалізації молоді у контексті її участі у громадському житті.

Перш за все зазначимо, що, як засвідчили дані аналізованого нами дослідження, в умовах повномасштабного вторгнення рф збільшилась чисельність молоді, яка почала займатися волонтерством. Зокрема, третина опитаних долучилися до цієї діяльності після початку повномасштабного вторгнення рф, ще 13% займалися волонтерством раніше і продовжили робити це у 2022 році. Половина опитаних молодих людей не займаються волонтерством, що є кращим показником у порівнянні з попередньою хвилею опитування, де таких респондентів було 62%. Порівнюючи ситуації з волонтерством до і після початку повномасштабного вторгнення, проявляється найпомітніша зміна - зростання частки молоді, яка включилася у волонтерство. На противагу 6%, які вперше долучилися до волонтерської діяльності протягом останніх 12 місяців (попередня хвиля опитування), у 2022 році таких респондентів було вже 30% (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Розподіл відповідей на запитання «Чи займались Ви коли-небудь волонтерством?» (дані опитування 2021 та 2022 років) [25].

Чи займались ви коли-небудь волонтерством?	2021	2022
Займались протягом останніх 12 місяців і раніше	14%	12%
Займались протягом останніх 12 місяців, але раніше не займалися	6%	30%
Не займались протягом останніх 12 місяців, але раніше займалися	12%	2%
Ні, не займаюсь взагалі	62%	52%
Важко відповісти	6%	4%

Як і у попередній хвилі опитування, молоді люди найчастіше долучалися до волонтерства з особистої ініціативи, трохи менше третини — через друзів або знайомих Третина респондентів не змогли однозначно відповісти на це питання (див. рис. 2.6). Під час під час фокусованих групових дискусій (ФГД) інформанти розповідали, що адресно надавали якусь допомогу або відгукувалися на чийсь запит про допомогу.



Рис. 2.6. Хто «залучив» молодь до волонтерської діяльності? (2022 рік) [25].

Після початку повномасштабного вторгнення найбільше молодих людей займалися збором коштів для ЗСУ або зазначали, що долучаться до цього в майбутньому.

Поширеною волонтерською діяльністю серед молоді, якою вони займаються або до якої хотіли б долучитися, є фізична допомога на місцях, допомога військовим, ВПО або біженцям, а також збір коштів та організація і збір гуманітарної допомоги (див. рис. 2.7).



Рис. 2.7. Розподіл відповідей на питання: «Назвіть, будь ласка, в яких сферах волонтерської діяльності Ви брали участь з початку повномасштабного вторгнення?» та «До якого виду волонтерської діяльності Ви би долучилися?» [25].

Порівняно з результатами попередньої хвилі, в 2022 році збільшилася частка молоді, яка лише знає про діяльність молодіжних громадських організацій, водночас зменшилася частка тих, хто дізнається про їхню діяльність із засобів масової інформації.

Таблиця 2.6

Розподіл відповідей на запитання «Чи знаєте Ви про існування дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні та про їх діяльність?» в опитуваннях 2021 та 2022 років [25].

Чи знаєте ви про існування дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні та про їх діяльність?	2021	2022
Так, і я є членом(-кинею) такої організації	2%	2%
Так, і я іноді відвідую їх окремі заходи	5%	4%
Дізнаюся про їхню діяльність із засобів масової інформації	14%	8%
Тільки знаю, що такі існують	33%	43%
Ні, не знаю	40%	37%
Важко відповісти	6%	6%

Маємо зазначити, що участь молоді у діяльності інститутів громадянського суспільства теж є доволі низькою: більшість респондентів (70%) не брали участі у діяльності жодного з них. На відміну від 2021 року вдвічі зросла частка тих, хто брав участь у волонтерських організаціях (з 8% до 16%), але зменшилась частка тих, хто брав участь у шкільному або студентському самоврядуванні (з 12% до 8%), вочевидь через дистанційне навчання. Також зменшилась частка тих, хто брав участь у діяльності організацій, пов'язаних з освітою, мистецтвом та наукою, спортом та дозвіллям, а також молодіжних організацій, ймовірно, через обмеження діяльності цих організацій у зв'язку з війною.

Таблиця 2.7

Розподіл відповідей на запитання «У діяльності яких інститутів громадянського суспільства Ви брали участь за останні 12 місяців?» [25].

У діяльності яких інститутів громадянського суспільства ви брали участь за останні 12 місяців?	2021	2022
Волонтерські організації та ініціативи	8%	16%
Шкільного або студентського самоврядування	12%	8%
Благодійних або гуманітарних організацій	7%	8%
Організацій, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом, музикою	9%	6%
Спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля	9%	4%
Молодіжних і дитячих громадських організацій	5%	3%
Молодіжних радах	4%	2%

Один із напрямків роботи у сфері національно-патріотичного виховання учасники ФГД вбачають у популяризації української культури та діях з обмеження російського контенту. За результатами опитування, 72% молоді підтримують бойкотування російського культурного простору (музики, літератури, кіно), що свідчить про доцільність цього напрямку роботи у діяльності молодіжних організацій.

Учасники ФГД говорили про потребу у матеріальній та нематеріальній підтримці молоді. Це перегукується з результатами кількісного опитування, де акцентувалась увага на створенні проєктів для молоді (47%) та фінансової підтримка проєктів молодих людей (45%).

Доволі низькою є участь молоді у політичних партіях та спілках. Менше ніж 1% опитаних є активними членами політичних партій/спілок, 2% — належать до них, але не беруть участі у заходах. Лише 7% молоді відвідують заходи таких об'єднань, при цьому не належачи до них. Більшість респондентів (84%) взагалі не планують долучатися до політичних партій або спілок. Наведені дані свідчать про низький рівень самореалізації української молоді у сфері політики.

Що стосується громадської сфери, то переважна більшість респондентів (70%) переконані, що молоді люди у своїй громаді можуть долучатися до прийняття певних рішень офлайн чи онлайн; 19% не змогли однозначно відповісти на це питання.

Учасники ФГД мали різне бачення громадської участі молодих людей. Частина з них зазначили можливість підписувати петиції, використовувати інші інструменти громадянської участі та говорили про своє долучення до них. Висловлювались також і пасивні настрої та уявлення, як-от: «молоді люди мають мало важелів впливу на органи влади загалом», «на владних позиціях працюють люди, які можуть одноосібно приймати рішення» тощо. Можливо, саме з цих причин частина інформантів у майбутньому не планують долучатися до подібних активностей.

Для підвищення громадської активності молоді як умови її самореалізації, на думку респондентів, місцева влада або інші інститути мають зосередитися на створенні проєктів для молоді або за її участі, фінансувати проєкти молодих людей, сприяти та проводити публічні заходи з молоддю та старшими віковими групами, відкривати молодіжні центри для дозвілля, організовувати навчально-освітні та суспільно важливі заходи, розвивати програми стажувань при інституціях.

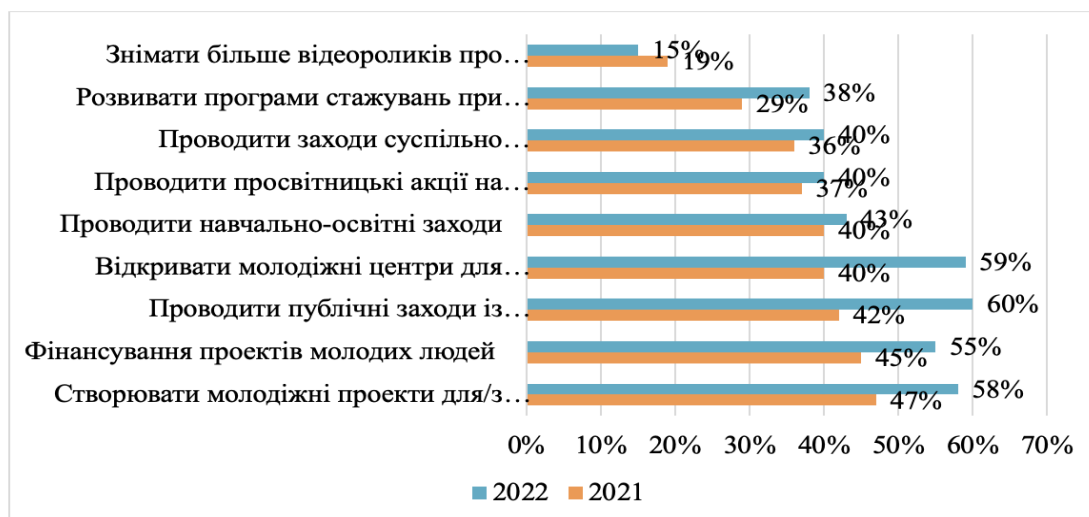


Рис. 2.8. Що сьогодні потрібно зробити (наприклад, місцевій владі), щоб підвищити вашу громадську активність [25].

Висновки до розділу 2

Аналізуючи дані емпіричних соціологічних досліджень, здійснених провідними соціологічними центрами нашої країни, ми дійшли висновку, що, незважаючи на війну, прагнення української молоді до самореалізації не тільки не знижується, а навіть збільшується, що, здавалось би, суперечить теорії Р. Інглхарта. Якщо у 2021 році на такі постматеріалістичні цінності, як свобода та самореалізація, орієнтувались, відповідно, 28% та 31% опитаних, то в 2022 році – 52 % та 49%, відповідно.

На нашу думку, підвищення рівня орієнтації молоді таку цінність, як самореалізація, пов'язано з тим, що під час війни з'являються нові сфери самореалізації для молоді. Перш за все це стосується участі української молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема інституту волонтерства. Звичайно, до такої діяльності залучається лише частина молоді, молодіжний мейнстрім поки що знаходиться поза її межами. Тим не менш вже під час війни до організованої чи індивідуальної волонтерської діяльності долучились 16% опитаних, що вдвічі більше, ніж у 2021 році.

Найбільш поширеними формами волонтерської діяльності української молоді, якою вони займаються або до якої хотіли б долучитися, є фізична допомога на місцях, допомога військовим, ВПО або біженцям, а також збір коштів та організація і збір гуманітарної допомоги.

Дослідження засвідчило, що, незважаючи на низький рівень самореалізації сучасної української молоді у політичній сфері життєдіяльності нашого суспільства, переважна більшість опитаних молодих людей (70%) переконані, що молоді люди у своїй громаді можуть долучатися до прийняття важливих для громади рішень в офлайн чи онлайн форматі.

ВИСНОВКИ

Сьогодні для української молоді важкі часи. В умовах війни їй доводиться не просто виживати, а й намагатися самореалізуватися у різних сферах суспільного життя. Здійснене нами дослідження дозволило дійти висновків щодо стану, можливостей та проблем, що заважають сучасній українській молоді самореалізуватися. Як виявилось, найгострішою проблемою для молоді є відсутність відчуття безпеки. Це пов'язано з постійною загрозою її життю та фізичному та психічному здоров'ю, а також з втратою домівки та звичного способу життя. Сьогодні українська молодь стикається з серйозними труднощами у пошуку роботи, тобто самореалізації у сфері зайнятості. Серед опитаних кожен п'яту молоду людину турбує саме ця проблема - неможливість працевлаштуватися. У зв'язку з повномасштабною війною, зокрема через скорочення або вимушені переміщення всередині країни чи за кордон, частина молоді втратила роботу, 12% активно її шукає. Для того, щоб сприяти поверненню молоді на ринок праці та її професійному розвитку, їй гостро необхідна допомога з перекваліфікацією, зокрема для тих, хто втратив роботу через вимушену міграцію всередині країни, та підтримка в пошуку нового місця працевлаштування або у відкритті власної справи.

Водночас ми виявили, що, незважаючи на всі проблеми воєнного часу, українська молодь прагне до самореалізації. Більше того, в цих умовах її орієнтації на цю постматеріалістичну цінність не тільки не знизилась, а й значно підвищилась (це, на наш погляд, суперечить положенню теорії американського соціолога Р. Інглхарт про зниження постматеріалізму ціннісної свідомості особистості в кризових умовах). Так, якщо до повномасштабного вторгнення росії в Україну самореалізацію вважали значущою для цінністю 31% опитаних молодих українців, то у 2022 році – 49 %. Також суттєво підвищилась значущість для української молоді такої

постматеріалістичної цінності, як свобода – з 28% у 2021 році до 52% у 2022 році. «Рекордсменкою» стала така теж постматеріалістична цінність, як можливість приносити користь своїй країні: її значущість збільшилась у 6 разів – з 6% у 2021 році до 37% у 2022 році. Прагнення до самореалізації завдяки кар’єрі збільшилось з 47% у 2021 році до 56% у 2022 році.

Як ми з’ясували в ході аналізу емпіричної інформації, визначаючи професії, які їх приваблюють та завдяки яким можна досягти життєвого успіху, а отже самореалізуватися у професійній сфері, опитані молоді українці назвали й таку, військовослужбовець. При цьому, якщо у 2021 році на неї вказували, відповідно, 13% та 11%, то в 2022 році такої думки додержувались, відповідно, 16% та 23%. Як бачимо, війна також вплинула на ставлення української молоді до військової служби як професійної діяльності.

Що стосується самореалізації української молоді у громадській сфері, її залучення до діяльності такого інституту громадянського суспільства, як волонтерство, то наше дослідження довело, що частка молоді, що займається волонтерством, зросла з 30% у 2021 році до 48% у 2022 році.

За даними здійсненого нами аналізу, до громадсько-політичної діяльності, зокрема до участі в роботі тих чи інших політичних партій та організацій, вдається незначна частина української молоді (трохи більше 1%). Молодіжний мейнстрім поки що не проявляє великого прагнення до самореалізації у громадсько-політичній сфері. Причинами цього є відсутність мотивації щодо діяльності у цій сфері (апатія, зневіра, відчуття безвиході);

відсутність інформації (молоді люди не знають про можливості участі в громадській діяльності); відсутність навичок громадсько-політичної діяльності (молоді люди не мають навичок та досвіду участі в громадському житті).

Активна участь молоді в громадсько-політичній роботі в умовах війни зумовлюється багатьма факторами: соціально-політичним контекстом, сімейним середовищем, персональними вподобаннями тощо. Отже,

адекватна соціальна підтримка та допомога можуть сприяти підвищенню рівня соціально-політичної активності молоді в умовах війни. Щодо перспектив, можна сказати, що молодь має потенціал для самореалізації в громадсько-політичній сфері, зокрема завдяки участі у прийнятті важливих рішень для життя своїх громад (на це вказали 70% опитаних). Для підвищення громадської активності молоді місцева влада має зосередитися на створенні та фінансуванні проєктів для/або за її участі, сприянні проведенню публічних заходів з молоддю, відкритті молодіжних центрів, проведенні навчально-освітніх та суспільно важливих заходів.

Крім того, молодіжні центри, з огляду на їхню активну участь у наданні гуманітарної допомоги та підтримці молоді під час повномасштабної війни, могли б стати осередками залучення молодих людей до такої діяльності, зокрема поширювати інформацію про громадянські ініціативи та можливості долучення до них молоді.

Необхідно також більш активно розвивати громадянські компетентності, зокрема компетентності самоорганізації для розв'язання спільних проблем, прийняття колективних рішень, самоврядування в межах освітніх програм закладів середньої та вищої освіти. Щоб заохочувати до громадянської та політичної діяльності молодь, яка ще не має відповідного досвіду або не є активною, варто проводити просвітницькі заходи щодо можливих каналів участі, а також поширювати приклади з успішними практиками такої участі.

При цьому потрібно налагоджувати більш тісні зв'язки з існуючими громадськими об'єднаннями або окремими молодими людьми (як-от депутати і держслужбовці з-поміж молоді), які мають досвід роботи у відповідній сфері. Також доречні будуть підтримка та масштабування успішних практик із проведенням заходів, що сприяють можливості для молоді налагоджувати контакти, обмінюватися досвідом та створювати нові ініціативи, тобто самореалізуватися у тій чи іншій сфері суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціологія молоді. Київ: Генеза, 2007.
2. Молодь у дзеркалі соціології / за заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременка. Київ : УІСД, 2001. 210 с.
3. Паніна Н. В. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття і морально-психологічний стан за умов тотальної аномії. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 1. С. 5–26.
4. Кутирьова В. І. Молодь в умовах суспільства ризику: Навчально-методичний посібник. - ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2012. - 61 с.
5. Сокур'янська Л. Г. Соціологія молоді : навчально-методичний посібник. Харків: ВЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 54 с.
6. Тарабукін Ю. О. Соціологія молоді. Курс лекцій. Київ: Фітосоціоцентр, 2001. 376 с.
7. Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокур'янської. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.
8. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації. Колективна монографія / за ред. Л. Г. Сокур'янської. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2000. 207 с.
9. Сокур'янська Л. Г. Нове покоління: надії, цілі, ідеали (двадцять років потому). *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Випуск 19. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2013. 501 с. С. 448–459.
10. Сокур'янська Л. Г. Ціннісні преференції підлітків Харківщини: динаміка та фактори актуалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. № 1101'2014.

- Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 224–229.
11. Sokuryanska L. Opinions on the events in eastern Ukraine in 2014 as an indicator of the generalised socio-political beliefs, Polish-Ukrainian comparisons / Maria Zielinska, Ludmyla Sokuryanska. – ROCZNIK LUBUSKI. Tom 42, część. 2a. Good connections. Trust, cooperation and education in the mirror of social sciences / Pod redakcją Doroty Bazun, Mariusza Kviatkovskiego. Zielona Gora, 2017. S. 317–344. 1,3 д.а.
 12. Щудло С. А., Длугош П. Оцінка функціонування системи освіти в Україні та Польщі: соціологічний контекст. *Перспективи. Серія: філософія, політологія, соціологія: Соціально-політичний журнал*. Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2012. №2 (52). С. 116–123.
 13. Радугін А. А., Радугін К. А Соціологія. Проблеми молоді. Київ, 2006. 356 с.
 14. Бакіров В.С. Ціннісна свідомість та активізація людського фактору. Харків: Вища школа, 1988. 152 с.
 15. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2018. № 4. С. 28–33.
 16. Розвиток та формування ціннісних орієнтацій особистості. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/27635/> (дата звернення: 23.04.2024)
 17. Ручка А. О. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ: Національна академія наук України, 2014. С. 117-124.
 18. Сокурянська Л. Г. Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу. Харків : Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2006. 576 с.

- 19.Сокурянська Л. Г. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської та шкільної молоді України : від цінностей радянських до європейських. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи»*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 37. С. 213–221.
- 20.Сокурянська Л. Г., Кислова О. М. Постмодернізація ціннісної свідомості сучасного студентства: український та білоруський варіант. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільств* : зб. наук. праць. Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. С.527–533.
- 21.Сокурянська Л. Г. [«Модернізація» та «постмодернізація» ціннісних орієнтацій студентства як фактор модернізації суспільства.](#) *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. Харків. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 18. С. 421–427.
- 22.Щербань А. Д. Ціннісні орієнтації особистості та їх класифікація. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. № 64. С. 194-198.
- 23.Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. – Princeton (NY): Princeton Univ. Press, 1990.
- 24.Inglehart R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. – Princeton: Princeton Univ. Press, 1997.
- 25.Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні / Аналітичний центр Cedos ; дослідницька агенція Info Sapiens . Київ, 2023. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/> (дата звернення: 22.05.2024).
- 26.https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stavlennya_molod_do_vlasnogo_b_znesu_por_vnyannya_ukra_ni_ta_s.html

- 27.Комплексне дослідження: Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. *Рейтинг*.
URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html (дата звернення: 22.05.2024).
- 28.«Міжнародний екзит-пол 2014. дослідження Соціологічна група «Рейтинг», [https://ratinggroup.ua/research/ukraine/mezhdunarodnyy_ekzit-pol_2014.html]
- 29.дослідження «Моніторинг соціальних настроїв українців», здійснене Соціологічною групою «Рейтинг» 8 – 12 червня 2019 року. В межах дослідження було опитано 2000 респондентів [<https://sau.in.ua/research/porivnyannya-opytuvan-ta-ekzyt-poliv-z/>]
- 30.Соціологія молоді // *Соціологія*: [підруч.] / за ред. В. М. Пічі. 4-е вид., випр. Львів : Магнолія, 2009. 320 с.
- 31.Соціологія молоді і молодіжних організацій: навч. програма / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького ; розроб. М. В. Видриган. Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2008. 6 с.
- 32.Підлісний М. М. Соціологія молоді : навч.-метод. посіб. для курсантів ден. форми навчання / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, Каф. з гуманітар. дисциплін та психології поліц. діяльності. Дніпро : Біла К. О. [вид.], 2019. 91 с.
- 33.Корпач Н., Філонова Н. Проблеми молоді та шляхи їх вирішення в сучасній Україні. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 2(5). С. 125-131.
- 34.Молодь в Україні. Дослідження молодіжного сектора: проблеми та перспективи / за ред. О. І. Локшиної. Київ : Студія «uStudio Design», 2006. 169 с.
- 35.Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 63-69.

- 36.Актуальні проблеми молоді в сучасних соціально-економічних умовах: *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 23 березня 2018 року. Житомир : ПП “ДжіВіЕс”, 2018. 125 с.
- 37.Головатий М. Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану. *Український соціум*. 2002. № 1. С. 76–84.
- 38.Богомаз К. Ю., Мачуліна І. І., Сорокіна Л. М. Соціологія молоді : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Дніпродзерж. держ. техн. ун-т. Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2011. 355 с.
- 39.Болтівець С., Галушко О., Жуляєв В. Соціальна самореалізація правової культури молоді. *Social Work and Education*. 2022. Вип 9, №1. С.1-20.
- 40.Сірий Є. Ресурсні можливості молоді в оптимальному виборі професійної зайнятості (з врахуванням соціальних викликів сьогодення). *Економіка. Управління. Інновації*. 2023. № 32. С. 1-9.
- 41.Drozd O., Turkova L., Yanina S. Socio-psychological problems of modern youth and ways of their solution // *Emerging Trends in Accounting, Finance, Marketing and Human Resource Management* / ed. by Amit Kumar Goel, S. Popova, L. Popova. India : Vandana Publications, 2021. Vol. 1. P. 75–84.
- 42.Смук О. Т., Козубовський М. Р. Соціальні проблеми сучасної молоді України в умовах трансформації політичної та соціально-економічної систем. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип.30. С. 159-161
- 43.Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.
- 44.Корпач Н. І., Сидорук І. І. Основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні: соціально-педагогічний аспект. *Педагогічний часопис Волині науковий журнал*. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2016. № 2 (3). С. 30-34.

- 45.Головенько В. Ставлення молоді до громадського життя. *Молодь України у дзеркалі соціології* / заг. ред. О. Балакіревої і О. Яременка. Київ : УІСД, 2001. С. 125–133.
- 46.Бородін Є. І. Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.). Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2004. 238 с.
- 47.Гуцалова М. В. Європейський досвід реалізації молодіжної політики. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія*. 2013. Т. 212, вип. 200. С. 97–100.
- 48.Головенько В. Молодь незалежної України: стан та перспективи розвитку. *Перші кроки нової влади: молодіжна політика в Україні: проблеми та перспективи*. Київ, 2005. 19 с.
- 49.Артеменко С. Б., Фляшнікова А. Б. Соціологія : навчально-методичний посібник для самостійної роботи. Київ : КНЕУ, 2012. 188 с.
- 50.Salagare M. The Problems and Status of Modern Youth. *SSRN Electronic Journal*. 201610.2139/ssrn.2964113.
- 51.Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка: <https://www.uisr.org.ua>
- 52.Київський Міжнародний інститут соціології: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports>
- 53.Центр Разумкова: <https://razumkov.org.ua>
- 54.Інститут соціології НАН України: <https://isnasu.org.ua>
- 55.Соціологічна група «Рейтинг»: <https://ratinggroup.ua>

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена дослідженню проблем та перспектив самореалізації української молоді в умовах війни. Мета роботи – виявити ключові аспекти, що впливають на можливості та обмеження самореалізації української молоді в умовах війни.

У першому розділі проаналізовано теоретичні концепції феномену «молодь» та розкрито зміст поняття «самореалізація». Зокрема, було проаналізовано праці, які розкривають соціальні механізми формування ціннісних орієнтацій молоді та чинники, що впливають на можливості її самореалізації.

У другому розділі представлено результати аналізу соціологічних досліджень, здійснених серед української молоді до і безпосередньо в умовах повномасштабної російсько-української війни. Було досліджено сприйняття молодими людьми поточної ситуації, їх волонтерську діяльність та участь в молодіжних організаціях, а також проблеми самореалізації молоді в умовах війни.

Результати дослідження довели, що війна призвела до погіршення психологічного стану молоді, зростання рівня її тривожності та стресу, обмеження доступу до освіти та ринку праці, втрати роботи та вимушеної зміни місця проживання. Водночас українська молодь демонструє високий рівень стійкості та адаптивності, активно включаючись у волонтерську діяльність та продовжуючи навчання та особистісний розвиток. Важливими факторами, що сприяють самореалізації молоді в умовах війни, є підтримка з боку близьких, доступ до психологічної допомоги, можливість займатися волонтерством та брати участь у громадському житті, а також наявність позитивних прикладів.

Ключові слова: молодь, самореалізація, війна в Україні, ціннісні орієнтації.

SUMMARY

The work is devoted to the study of the problems and prospects of self-realization of Ukrainian youth in the conditions of war. The purpose of the work is to identify the key aspects affecting the opportunities and limitations of self-realization of Ukrainian youth in the conditions of war.

In the first chapter, the theoretical concepts of the "youth" phenomenon are analyzed and the meaning of the concept of "self-realization" is revealed. In particular, the works that reveal the social mechanisms of forming the image of youth and the factors affecting the possibilities of self-realization were analyzed.

The second chapter presents the results of the analysis of sociological surveys of young people. Young people's perception of the current situation, their volunteering and participation in youth organizations, as well as the problems of self-realization of young people in war conditions were investigated.

The results of the study showed that the war led to a deterioration of the psychological state of young people, an increase in the level of anxiety and stress, limited access to education and the labor market, loss of work and a forced change of residence. At the same time, Ukrainian youth demonstrate a high level of resilience and adaptability, actively engaging in volunteer activities and continuing education and development. Important factors contributing to the self-realization of young people in wartime are support from loved ones, access to psychological help, the opportunity to volunteer and participate in public life, as well as the presence of positive examples.

Key words: youth, self-realization, war in Ukraine, value orientations.